

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij Povijesti i Hrvatskog jezika i književnosti

Ivana Barišić

MAĐARSKA OD NAGODBE 1867. DO 1. SVJETSKOG RATA

Diplomski rad

Mentor: prof.dr.sc. Ivan Balta

Osijek, 2012.

SAŽETAK

Nakon sloma neoapsolutizma car Franjo Josip I. objavio je Listopadsku diplomu (1860.) i Veljački patent (1861.) kojima je učvršćen centralizam. Porazom Austrije u ratu s Pruskom (1866.) car uspostavlja sporazum s Mađarima te je 1867. godine postignuto sklapanje Nagodbe, kojom je stvorena Austro-Ugarska Monarhija sa središtem u Beču i Budimpešti te su utvrđeni autonomni i zajednički poslovi.

Za Andrásyjeve vlade (1867.-1871.) donesen je *Zakon o narodnostima* (1868.) kojim nisu priznata nacionalna prava nemađarskim narodima u Ugarskoj. Gušenjem seljačkog pokreta Andrásy je pridonio konsolidaciji Dvojne Monarhije. Kao ministar vanjskih poslova istaknuo se stvaranjem fronte Velike Britanije, Francuske i Njemačke, uperene protiv ruskog širenja u jugoistočnoj Europi, te sklapanjem vojnog saveza s Njemačkom (1879.). Kálmán Tisza (1875.-1890.) učvrstio je dualistički sustav, ali je ojačao i netolerantni nacionalizam uz poticanje mađarizacije. Na prijelazu stoljeća mađarsku politiku vodila su tri premijera: Gyula Szapáry (1890.-1892.) provodi zdravstvene i financijske mjere, Sándor Wekerle (1892.-1895.) financijske i vjerske reforme, a za Dezsőa Bánffyja (1895.-1899.) slavilo se tisuću godina mađarskog osvajanja Dunavskog bazena. Godine 1905./1906. nastupila je kriza dualizma koja se očitovala u jačanju parlamentarne oporbe pod vodstvom Stranke neovisnosti. Za druge Wekerleove vlade jača politička djelatnost seljaštva i radikalnih demokrata. Drugi mandat Istvána Tisze (1913.-1917.) obilježen je slamanjem parlamentarne opstrukcije, a na međunarodnoj sceni Balkanskim ratovima (1912.-1913.) za oslobođenje od osmanske vlasti.

Atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda bio je povod za izbijanje Prvog svjetskog rata. Zbivanja na bojišnici i teško stanje u Ugarskoj rezultirali su sve većim zahtjevima mađarskog naroda za prekidom rata. Mirovnim sporazumom u palači Trianon u Versaillesu (1920.) potpisan je mirovni ugovor s Mađarskom, kojim je Mađarska izgubila dvije trećine svojih nekadašnjih teritorija te gotovo šezdeset posto stanovništva, uključujući i trideset posto etničkih Mađara.

Ključne riječi: *Nagodba*, Gyula Andrásy, mađarizacija, nacionalni i radnički pokret, István Tisza, Prvi svjetski rat

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD.....	3
2. STANJE U MAĐARSKOJ DO NAGODBE 1867.	4
2.1. GODINE 'BACHOVOG APSOLUTIZMA' (1851.-1860.).....	4
2.2. LISTOPADSKA DIPLOMA. VELJAČKI PATENT 1860./1861.	5
3. MAĐARSKA <i>PREMA NAGODBI</i>	8
3.1. LAJOS KOSSUTH – PLAN <i>PODUNAVSKE KONFEDERACIJE</i>	8
3.2. POLITIKA KOMPROMISA.....	11
3.3. AUSTRO-UGARSKA <i>NAGODBA</i>	13
3.3.1. OBILJEŽJA »DUALIZMA«.....	15
3.3.2. NACIONALNO PITANJE.....	17
4. GYULA ANDRÁSSY (1867.-1871.).....	18
4.1. ZAKON O NARODNOSTIMA (1868.).....	19
4.2. SOCIJALNO PITANJE.....	21
4.3. VANJSKOPOLITIČKO DJELOVANJE.....	22
5. KÁLMÁN TISZA (1875.-1890.) - »DESETLJEĆE MIRA«.....	25
5.1. »GENERAL TISZA«.....	27
5.2. NACIONALNO I SOCIJALNO PITANJE.....	27
5.3. <i>QUIETA NON MOVERE</i>	28
6. MAĐARSKA NA PRIJELAZU STOLJEĆA.....	29
6.1. GYULA SZAPÁRY (1890.-1892.).....	29
6.2. SÁNDOR WEKERLE (1892.-1895.).....	30
6.3. DEZSÖ BÁNFFY (1895.-1899.).....	32
7. KRIZA DUALIZMA - 1905./1906.	34
8. DRUGA VLADA WEKERLEA I TISZE.....	37
8.1. SÁNDOR WEKERLE (1906.-1910.).....	37
8.1.1. POLITIČKE ORGANIZACIJE SELJAŠTVA.....	38
8.2. ISTVÁN TISZA (1913.-1917.).....	40
8.2.1. BALKANSKI RATOVI (1912.-1913.). POSLJEDICE.....	41
9. MAĐARSKA U <i>PRVOM SVJETSKOM RATU</i>	42
9.1. BALKAN – »BAČVA BARUTA«.....	42
9.2. TIJEK RATA. STANJE U UGARSKOJ.....	44
9.3. »IZGUBILI SMO OVAJ RAT«.....	46
10. ZAKLJUČAK.....	48
11. POPIS LITERATURE.....	49
12. POPIS PRILOGA.....	49

1. UVOD

U ovom diplomskom radu istražuje se politička povijest mađarske države od donošenja Austro-Ugarske Nagodbe 1867. godine do Prvog svjetskog rata. Zadatak je rada opisati stanje u tadašnjoj Kraljevini Ugarskoj s osobitim naglaskom na odnos s nemađarskim narodima na području Ugarske te odnos s Bečom odnosno Habsburškom Monarhijom.

Uvodno poglavlje rada *Stanje u Mađarskoj do Nagodbe 1867.* s potpoglavljima *Godine 'Bachovog apsolutizma' (1851.-1860.)* te *Listopadska diploma.Veljački patent 1860./1861.*, daje sažet pregled zbivanja u Ugarskoj do donošenja Nagodbe. Središnji dio rada započinje poglavljem *Mađarska prema nagodbi* u kojem se opisuje politička djelatnost Lajosa Kossutha te nastanak Nagodbe. Poglavlje se bavi i osnovnim obilježjima dualističkog sustava Monarhije i nacionalnim pitanjem u njezinom austrijskom i ugarskom dijelu. Sljedeća poglavlja daju pregled zbivanja u Ugarskoj kroz političku djelatnost najistaknutijih mađarskih političara. Četvrto poglavlje tako opisuje odnos premijera Gyule Andrássyja (1867.-1871.) prema nemađarskim narodima te seljačkom i radničkom pokretu (potpoglavljia *Zakon o narodnostima (1868.)* i *Socijalno pitanje*) i njegovo djelaovanje kao ministra vanjskih poslova (potpoglavljie *Vanjskopolitičko djelovanje*). Poglavlje *Kálmán Tisza (1875.-1890.)- »Desetljeće mira«* istražuje Tiszin dolazak na vlast i njegov odnos prema nacionalnom i socijalnom pitanju. Šesto poglavlje *Mađarska na prijelazu stoljeća* bavi se djelovanjem triju mađarskih premijera: Gyule Szapáryja (1890.-1892.), Sándora Wekerlea (1892.-1895.) te Dezsöa Bánffyja (1895.-1899.). U poglavlju *Kriza dualizma-1905./1906.* razmatra se stanje u Ugarskoj za mandata Kálmána Szélla (1899.-1903.), Istvána Tisze (1903.-1905.) te Géze Fejérváryja (1905.-1906.). Sljedeće poglavlje opisuje političko djelovanje Sándora Wekerlea te Istvána Tisze za njihovog drugog premijerskog mandata, koji je u slučaju Wekerlea obilježen stvaranjem političkih organizacija seljaštva, a u slučaju Tisze Balkanskim ratovima (1912.-1913.) Posljednje poglavlje *Mađarska u Prvom svjetskom ratu* istražuje uzroke izbivanja Prvog svjetskog rata te stanje u Ugarskoj odnosno sudbinu mađarske države nakon završetka rata.

Temeljna literatura u pisanju rada bile su knjige *Povijest Mađarske* mađarskih autora Petéra Hanaka i Lászlóa Kóntlera. Od ostalih autora istaknula bih *Habsburšku Monarhiju* A. J. P. Taylora, *Povijest Austrije* E. Zöllnera i T. Schüssela te *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća* D. Dukovskog.

2. STANJE U MAĐARSKOJ DO NAGODBE 1867.

2.1. GODINE 'BACHOVOG APSOLUTIZMA' (1851.-1860.)

Nakon sloma mađarske revolucije¹ (13. kolovoza 1849. kod mjesta Világos) pod vodstvom Lajosa Kossutha, koji je kao glavnu ideju imao stvaranje velike mađarske nacionalne države, Ugarska je »pacificirana« vojnom okupacijom i potpunim političkim, upravnim i gospodarskim podređivanjem Habsburškoj Monarhiji. Namjera svega bila je da se Ugarska kazni² jer se smatralo da je pobunom protiv habsburške dinastije proigrala svoja ustavna prava.³

Od reformi iz 1848. Beč je prihvatio samo oslobođenje kmetova i jednakost pred zakonom. Ustavom iz 1849. godine Ugarskoj je obećana nacionalna autonomija, no ustav je odgođen te je proglašen neograničeni carski apsolutizam (1851.) koji je počeo provoditi bečki ministar unutrašnjih poslova Alexandar Bach. Njegovi činovnici, vojska tzv. Bachovih husara, preplavila je zemlju. Mladi car Franjo Josip pokušao je učvrstiti strogo centralizirano Carstvo oslanjajući se na veliku i naizgled moćnu vojsku, discipliniranu državnu birokraciju, žandarmeriju i policiju, te mnoštvo špijuna i obavještajaca. Želio je germanizirati narodne manjine u Carstvu i sačuvati apsolutističku vlast.⁴

Većina Mađara mrzila je apsolutizam i protivila se Bachovom režimu. Konzervativna skupina utjecajnih političara iz redova plemstva bila je nezadovoljna birokratskom centralizacijom, odbacivanjem staroga ugarskog ustava i prezirnim odbijanjem njihove službe. Mali je broj plemića, najviše onih osiromašenih, prihvatio apsolutizam, dok je veća skupina domoljuba započela s tajnim organiziranjem ustanka računajući na Kossutha i njegove pristaše koji su bili u egzilu. Austrijske su vlasti otkrile tajne urote i osudile njihove vođe, nakon čega su zabranjeni čak i bezazleni društveni događaji poput plesnih zabava.⁵

Ipak, većina politički osviještenih Mađara pripadala je grupaciji koja je odbijala bilo kakav dijalog s Bachovim režimom, a vođa jedne od takvih grupacija bio je političar Ferenc Deák iz 1848. godine. Njegovo je odbijanje za aktivnim sudjelovanjem u javnim poslovima postalo programatskom izjavom "pasivnog otpora", odnosno nesuradnje s vlastima (odbijanje

¹ Mađari nazivaju događaje od 1848.-1849. rat za oslobođenje (*szabadságharc*). (Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 429.)

² Tijekom jesenjskih dana 1849. godine izvršene su brojne egzekucije – 6. listopada u Pešti je pogubljen grof Lajos Batthyány, a u Aradu je izvršena smrtna kazna nad trinaesticom generala (po nacionalnosti Nijemaca, Austrijanaca, Srba, Hrvata i Mađara). (Lászlo Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 269.)

³ Péter Hanak, Povijest Mađarske, BARBAT, Zagreb, 1995., str. 148.

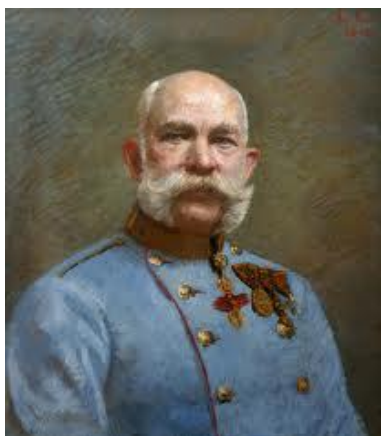
⁴ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 148.

⁵ Isto, str. 148.-150.

preuzimanja dužnosti, izbjegavanje plaćanja poreza, pretvaranje da se ne zna njemački i dr.) Međutim, Deák, tzv. "mudrac nacije", nikako nije bio politički neaktivan, već je osobno pohađao sastanke gospodarskih i kulturnih udruga i držao razne govore. Njegov apartman u hotelu *Engleska kraljica* u Pešti postao je nekom vrstom političkog kluba, najvažnijim sastajalištem "druge javne sfere".⁶

Pasivni otpor nije značio samo povlačenje iz javnog života već i nedostatak ambicije za modernizacijom i izgradnjom građanskog društva, stoga je pasivni otpor kao politika bio nezadovoljavajući, ako se imaju u vidu teški uvjeti koje je stvorio apsolutizam.⁷

2.2. LISTOPADSKA DIPLOMA. VELJAČKI PATENT 1860./1861.

Sl.1. Franjo Josip I. (1848.-1916.)

Razdoblje Bachovog »mira« nije potrajalo ni desetljeće. Unutrašnji temelj apsolutizma se, osim nešto poslušnih birokrata i dvorskog plemstva, mogao osloniti samo na oružanu silu. Takva je tvorevina bila osuđena na kratkovječnost u Europi gdje se već proširio liberalni parlamentarizam i gdje je daljnji opstanak Monarhije doveden u pitanje planovima za ujedinjenje Njemačke i Italije.⁸

Kao novi hegemon na europskom kontinentu pojavila se Francuska pod Napoleonom III. koji je u mogućoj ujedinjenoj Njemačkoj vidio opasnost za svoju prevlast. Da bi oslabila Habsburšku Monarhiju kao mogućeg ujedinitelja, Francuska je 1859. godine zaratila zajedno s Italijom protiv Austrije.⁹ U bitkama kod Magente i Solferina (1859.) Austrija je doživjela poraz. Primirjem kod Villafranca i mirom u Zürichu Austrija se odrekla Lombardije u korist Francuske koja je svoj dobitak "ustupila" Pijemontu (zauzvrat se odrekla Nice i Savoje).¹⁰

⁶ László Kóntler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2007., str. 275.

⁷ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 149.

⁸ Isto, str. 149.

⁹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, BARBAT, Zagreb, 2002., str. 181.

¹⁰ Erich Zöllner, *Therese Schüssel, Povijest Austrije*, BARBAT, Zagreb, 1997., str. 253.

Ponižavajući poraz Austrije jasno je pokazao "strukturalne slabosti neoapsolutizma: vojske, koja se pokazala nesprenom za moderno ratovanje, i korumpirane birokracije, nespremne osigurati zaleđe na koje se može osloniti."¹¹

Veliko nezadovoljstvo izbilo je tada i u Ugarskoj. Franjo Josip pokušao je smiriti situaciju otpuštanjem ministra Bacha (1859.) te obećavanjem poboljšanja u zakonodavstvu i upravi. Val otpora, ali i teška financijska kriza, prisilili su cara na određene ustupke. Početkom ožujka 1860. godine sazvaio je u Beč tzv. »pojačano Carevinsko vijeće« (*verstärkter Reichsrath*) u koje je, pored stalnih carevih glavnih savjetnika, pozvao još 38 istaknutih pojedinaca iz svih zemalja Monarhije. Kod rasprave o organizaciji države car je prihvatio prijedlog o federalističkoj reorganizaciji Monarhije prema kojoj je priznat "historijsko-politički individualitet zemalja, unutar kojega se razne narodnosti primjereno razvijaju i napreduju, ali u savezu s potrebama i interesima cjelokupne Monarhije. Carevinsko vijeće uspostavilo je tako određenu vrstu federalizma s centralnim elementom."¹²

Razrađena načela car je obznanio u tzv. *Listopadskoj diplomi* od 20. listopada 1860. godine. Federalne jedinice dobile su unutarnju samoupravu, ali su određeni i zajednički poslovi o kojima je raspravljalo Carevinsko vijeće kao zajednički parlament.¹³ Zakonodavna tijela (Ugarski sabor i zemaljski sabori Nasljednih Zemalja, *Landtage*) imala su ograničene ovlasti, tako da su najvažnija proračunska pitanja ostavljena u rukama Carevinskog vijeća, a vanjski i vojni poslovi bili su u potpunosti u rukama cara.¹⁴

Listopadskom diplomom car je svojim narodima podario ustav, no car je zapravo želio uvesti umjereni centralizam dajući ograničenu autonomiju provincijama i umiriti Mađare djelomičnim obnavljanjem sustava kakav je postojao prije 1848. godine. Taj je pokušaj bio bezuspješan. Mađarsko liberalno plemstvo na čelu s Deákom nije željelo odustati od zahtjeva iz 1848. godine i priznati Habsburšku Monarhiju kao zajedničku državu. Federalističko-dualistički model nije bio ni u interesu liberalnog austro-njemačkog građanstva koje je tražilo centralizam.¹⁵

¹¹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 278.

¹² Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1962., str. 434.

¹³ Isto, str. 434.

¹⁴ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 279.

¹⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 150.

Novi predsjednik vlade Anton von Schmerling uspio je nagovoriti Franju Josipa da ode korak dalje te je car 26. veljače 1861. godine izdao *Veljački patent*. Patentom je stvoreno dvodomno Carevinsko vijeće (*Reichsrat*)¹⁶, središnje zakonodavno tijelo s 343 člana, prvi parlament u koji je svaka pokrajina trebala slati svoje zastupnike. Carevinsko je vijeće pritom dobilo određenu kontrolu nad vladom, dok su vanjski i vojni poslovi ostali u rukama vladara.¹⁷ Schmerling je dobio zadaću "da neugarskim zemljama dade jaču »dozu« liberalizma kako bi se steklo povjerenje liberalne Ugarske", no njegov je glavni cilj bio obnoviti unitarnu državu koju je bio izgradio Bach. Veljački je patent, tobožnje tumačenje Listopadske diplome, zapravo predstavljao "restauriranje centralizirane države".¹⁸

Patent je tako povećao ovlasti i snagu Carevinskog vijeća te pojačao centralizam. Beč je očekivao da će sabor u Ugarskoj, koji se sastao u travnju 1861. godine, prihvatiti novi Ustav i izabrati zastupnike u Carevinsko vijeće, no Sabor je ostao kod zahtjeva za uspostavom zakona od 1848. godine.¹⁹

Na Saboru se raspravljalo o tome koji je ispravan način odbijanja ustava koji im je nametnut. Radikali pod vodstvom Telekija (uhićen u inozemstvu, oslobođen u Ugarskoj) nisu priznavali Franju Josipa za ugarskog kralja te su predlagali da se stav parlamenta prenese jednostavnim zaključkom. Shvativši da je večer uoči glasovanja ostao manjina u vlastitoj stranci, izgubivši od umjerenog Deáka, Teleki je počinio samoubojstvo.²⁰ Skupina oko Ferenc Deáka isticala je da Franjo Josip faktički ostvaruje svoje ovlasti kao kralj Ugarske i željela je na njegovu objavu odgovoriti tradicionalnom adresom. Deákov je prijedlog dobio većinu, a poslije su i svi »rezolucionaši« prihvatili njegovu liniju. No, Deákova je adresa po sadržaju bila beskompromisna. Isticanjem legalnosti zakona iz 1848. godine Deák je postavio njihovo priznanje kao uvjet bez kojega nema pregovora s kraljem.²¹ U dvjema adresama upućenima caru izjavio je da "ostaje kod sankcionarnih zakona iz 1848." istaknuvši da je "Ugarska vezana s ostalim zemljama Monarhije samo personalnom unijom, a nipošto realnom."²²

¹⁶ U Gornjem domu sjedili su *virilisti* koje je postavljao car (aristokracija i svećenstvo), a u Donjemu zastupnici zemaljskih sabora. (Darko Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 121.)

¹⁷ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 279.

¹⁸ Alan John Percivale Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, ZNANJE, Zagreb, 1990., str. 130.

¹⁹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 150.

²⁰ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 276.-280.

²¹ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, str. 138.-139.

²² F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, str. 438.

Franjo Josip nije prihvatio mađarske zahtjeve te je 22. kolovoza 1861. raspustio Ugarski sabor i obnovio apsolutističku vlast. Pravni otpor nije prerastao u revolucionarni ustanak zbog obnovljenih nacionalnih pokreta nemađarskih naroda i njihovih sve jačih zahtjeva za autonomijom, te zbog nezadovoljstva seljaka. Do ustanka nije došlo i zbog nepovoljnog razvoja međunarodnih odnosa (Italija nije započela novi rat s Austrijom, pa Ugarska nije mogla računati na vanjsku potporu).²³ Zemljovlasničko se plemstvo ponovno vratilo pasivnom otporu i politici čekanja. Nakon raspuštanja Sabora Deák je odredio smjer: Ako mora biti, *nacija će izdržati*...ono što oduzmu sila i moć, vrijeme i dobra sreća mogu vratiti.²⁴

3. MAĐARSKA PREMA NAGODBI

3.1. LAJOS KOSSUTH – PLAN *PODUNAVSKE KONFEDERACIJE*

Sl.2. Lajos Kossuth

Otpor Mađara neoapsolutističkoj politici centralizacije i germanizacije nije još bio slomljen te je postojao i dalje u samoj zemlji, ali i među političkom emigracijom. Otpor bečkim presizanjima ipak nije bio jedinstven budući da se u mađarskom političkom životu naziralo nekoliko struja: *konzervativna* mađarska aristokracija branila je povijesna prava Ugarske zalagajući se za održanje Monarhije u kojoj bi ugarska posebnost i državnost bila priznata, mađarsko srednje *liberalno plemstvo* isto tako nije bilo za prekid odnosa s Austrijom, ali je zagovaralo uvođenje ustava te je bilo samo protiv neoapsolutizma, germanizacije i centralizma. *Radikalna* protuhabsburška oporba i politička emigracija iz svojih središta u Engleskoj, Francuskoj i Italiji zalagala se za raskid veza s Austrijom.²⁵

²³ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 151.

²⁴ Isto, str. 151.

²⁵ Darko Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, I. dio:1800.-1914., Alinea, Zagreb 2005., str. 214.

Radikalnu oporbu u inozemstvu organizirao je i predvodio Lajos Kossuth, nekadašnji vođa mađarskog rata za neovisnost koji je u to doba imao "najradikalniji nacionalni program te nije bio spreman ugarsko pitanje riješiti osim u korist Mađara i samo njih. Nemađare je vidio (ili ih nije htio vidjeti) iz kuta radikalnog nacionalista."²⁶ Prema Kossuthu, u integralnoj i jedinstvenoj Kraljevini Ugarskoj postoji jedinstvena i nedjeljiva ugarska/mađarska politička nacija kojoj se moraju podrediti svi, a "mađarskom kao službenom jeziku i dominantnom sloju Mađara uvjerljivo pripadaju bezuvjetne nositeljske funkcije."²⁷

Već 1850./1851. Kossuth je u vrijeme političke emigracije u Osmanskom Carstvu sažeo svoje ideje o obnovi neovisnosti Mađarske u nacrtu ustava nastalom u privremenom utočištu u Kütahiji (Anadolija). Politička struktura Ugarske temeljila bi se, prema njegovim zamišljanjima, na *demokratskom pravu glasa, jezičnim pravima i širokoj samoupravi*. Pritom je odbijao ići putem Telekija i Klapke koji su bili skloni unutrašnjoj federalizaciji Ugarske, s teritorijalnom autonomijom za nemađarske narode.²⁸ Takav stav proizlazio je iz Kossuthove liberalne političke filozofije prema kojoj je u državi posve dovoljno jamčiti jednakost svih pred zakonom kako bi se riješilo nacionalno pitanje. Budući da bi se u takvoj državi jamčila građanska prava, smatra Kossuth, "posve je izlišno razgovarati o nekakvim autonomijama, samoupravama u teritorijalnom ili nacionalnom pogledu", stoga je onako grubo i odbio zahtjeve nemađarskih naroda u Ugarskoj 1848. i 1849. Prema Dukovskom, Kossuth jednostavno nije mogao prevladati svoje mađarstvo.²⁹

U početku svog egzila Kossuth je slao pisma ugarskim emigrantima po cijelom svijetu tražeći od njih da iskoriste i potiču povoljno raspoloženje. Na turneji po Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji od 1851. do 1852. godine Kossuth je održao stotine zapaženih govora, čime je postignut golem uspjeh u moralnom smislu kod washingtonskih kongresmena, ali i kod manje utjecajne publike. Iako nije mogao postići da zapadne sile aktivno podupru mađarsku borbu za slobodu, stekao je golemu popularnost³⁰ i značajno novčano zaleđe, kao i spremnost emigranata na zajedničku akciju. "Kako je Deák kasnije priznao, u to vrijeme on nije bio siguran koja je "stranka" imala veću podršku u Ugarskoj – njegova ili Kossuthova."³¹

²⁶ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 153.

²⁷ Isto, str. 153.

²⁸ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 277.

²⁹ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 153.

³⁰ Na značajnim primanjima Kossuth je nazvan »mađarskim Georgeom Washingtonom«, pa čak i »najvećim čovjekom nakon Isusa Krista«. U likovima Washingtona i Kossutha ljudi su vidjeli prvake zapadne, odnosno istočne borbe za slobodu. (P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 152.)

³¹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 277.

Inspiriran vodećim europskim revolucionarima Kossuth je isprva poticao revolucionarni duh u Ugarskoj, no shvatio je da je vrijeme revolucija i ustanaka prošlo te da će trebati čekati pravi trenutak kada habsburški apsolutizam bude poljuljan. Pravi trenutak došao je krajem pedesetih odnosno izbijanjem francusko-austrijskog rata u sjevernoj Italiji. Godine 1859. Kossuth, László Teleki i György Klapka stvorili su Mađarski nacionalni direktorij (*Magyar Nemzeti Igazgatóság*) kao određenu vrstu izbjegličke vlade. Kossuth je zaključio u Parizu sporazum s francuskim carem Napoleonom III. prema kojemu će to tijelo organizirati mađarsku legiju u Italiji, a u zamjenu za francusku potporu. Kossuth, Teleki i Klapka dali bi tada znak za ustanak u Ugarskoj, ali tek kad se francuske i pijemontske snage zaista pojave na teritoriju Monarhije.³² Nakon francuske pobjede kod Magente i Solferina rat je završio bez ujedinjenja Italije, a tako i bez pomoći koja bi bila pružena Mađarskoj. Kossuth je u to vrijeme zaključio i vojni savez s Cavourom, pijemontskim premijerom koji je bio na čelu talijanskog ujedinjenja, no i taj je pokušaj bio bezuspješan. Još jedan rat protiv Austrije nije započeo. Cavour je umro, a raspuštena je i mađarska legija.³³

Šezdesetih godina pojavile su se nove političke alternative koje su pedesetih bile zamrznute: nagodba s nacionalnim manjinama i susjednim malim nacijama, ili nagodba s Austrijom. Deák i njegovi pristaše smatrali su da su manjine zabile nož u leđa liberalnoj Ugarskoj, koja je postigla slobodu za sve svoje građane uključujući i njih. Kossuth je isticao da, iako su se nemađarski narodi pobunili protiv ugarske revolucije 1848. godine, "pomirba s njima i državama koje su stvarale male nacije uz Dunav, koje se s vremenom mogu razviti u demokratsku konfederaciju", mnogo je bolja alternativa od inzistiranja na propalom odnosu s Austrijom.³⁴

U tijeku treće faze svojeg djelovanja u egzilu Kossuth se stoga nije vezao uz obećanja velikih sila, nego uz zajedništvo malih podunavskih naroda. Nakon razgovora s rumunjskim i srpskim političarima objelodanio je 1862. godine plan³⁵ *Podunavske konfederacije*.³⁶ "Ta je ideja polazila od pretpostavke da je na području između Dunava, Jadrana i Crnog mora, zbog multinacionalno strukturiranih područja, nemoguće ustrojiti jedinstvenu državu te bi se narodi koji tu žive trebali ujediniti u konfederaciju."³⁷

³² P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 153.

³³ Isto, str. 153.

³⁴ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 276.-280.

³⁵ Objavljen u dnevniku *L'Alleanza* u Milanu (L. Kontler, str. 280.)

³⁶ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 153.

³⁷ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 142.

Konfederalna država trebala se sastojati od Ugarske (samo u personalnoj uniji s Transilvanijom), rumunjskih kneževina (Moldavije, Vlaške, Bukovine) te južnoslavenskih područja – Hrvatske i Srbije. Osim gospodarske unije, postojali bi zajednički vanjski poslovi i obrana pod upravom dvodomnog parlamenta te konfederalnog vijeća. Svaka država članica bila bi samostalna u svojim unutarnjim poslovima, "s potpunom vjerskom jednakošću te jezičnim pravima na općinskoj i županijskoj razini, kao što je već bilo predloženo nacrtom zakona iz Kütahije."³⁸ Sjedište saveznog vijeća bilo bi naizmjenice u Pešti, Bukureštu, Zagrebu i Beogradu.³⁹

Premda je Kossuthov plan ideološki bio značajan, u zadanim međunarodnim i domaćim političkim uvjetima bio je utopijski i nemoguć. Plan je mogao izazvati revoluciju budući da je najavljavao ukidanje Habsburške Monarhije. Vizija o konfederalnoj državi od 30 milijuna stanovnika, koja bi preuzela mjesto Austrije u europskoj ravnoteži snaga, nije uspjela uvjeriti velike sile u potrebu nove raspodjele snaga u Srednjoj Europi.⁴⁰ Plan su odbacili i Mađari koji su smatrali da je predarežljiv prema nemađarskim narodima te da će ubrzati raspad Ugarske (Deák, Tisza i Eötvös), dok su nemađarski narodi odbili plan smatrajući ga preuskim. Činjenica je, kako navodi Dukovski, da je glavni Kossuthov plan bio da se "državnim restrukturiranjem podunavskog prostora osigura opstanak Ugarske te da Mađari očuvaju vodeću poziciju."⁴¹

3.2. POLITIKA KOMPROMISA

Zbivanja na međunarodnoj sceni dovela su tijekom šezdesetih godina do promjene u odnosima između Dvora i mađarskog političkog vodstva. U svemu tome značajni su bili procesi ujedinjenja koji su se odvijali pod dinastičkim vodstvom najprije u Italiji, a potom i u Njemačkoj, kao i gušenje poljskog revolucionarnog ustanka (1863.) od strane Rusije. Austrija je bila sve izoliranija, a njezine su financije bile zbrkane. "Štoviše, Ugarska, »zemlja« koja se odupirala, nije se mogla ni pod kojim uvjetima integrirati u imperijalnu građevinu"⁴², stoga se u bečkim političkim krugovima postupno učvrstila ideja o potrebi postizanja neke vrste sporazuma s Mađarima da bi carstvo opstalo.⁴³

³⁸ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 280.-281.

³⁹ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 142.

⁴⁰ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 281.

⁴¹ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 142.

⁴² P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 155.

⁴³ Isto, str. 155.

Budući da je Kossuthov plan bio utopijski i neprovediv, mogućnost kompromisa s Austrijom jačala je i u mađarskom političkom vodstvu, te kod zemljovlasničke klase i građanstva. Kao upozorenje poslužila je sudbina Poljske, kao i mogućnost ujedinjenja Njemačke pod pruskim vodstvom, na čelu s Ottom von Bismarckom⁴⁴, koje bi moglo rezultirati zauzimanjem zapadne polovice Habsburškog Carstva. Ugarska bi u tom slučaju bila 'ukliještena' između dviju velikih sila - Njemačke i Rusije. "Istaknuti političari tog razdoblja bili su vrlo svjesni zemljopisnog položaja Mađarske: zemlju su lako mogle progutati Njemačka i Rusija, prva slijedom politike *Drang Nach Osten* (Prodor na istok), a druga šireći se na zapad pod zastavom panslavizma."⁴⁵

Sl.3. Ferenc Deák

Deák i njegovi pristaše smatrali su da u takvim okolnostima i ne bi bilo poželjno srušiti Habsburško Carstvo te da je bolje ostati u okviru ustavne monarhije i postići sporazum "nego postati plijenom dviju ekspanzionističkih sila kao neovisna, ali slaba država".⁴⁶ Liberali koji su se okupljali oko Deáka pozdravljali su inicijative za nagodbu koje su došle najprije od austrijskih liberala, a potom i od samog dvora. Tijekom višemjesečnih tajnih pregovora Deák je razradio uvjete koje je potom objavio u svom slavnom "Uskršnjem članku" 1865. godine.⁴⁷

U nizu novinskih članaka u travnju i svibnju izložio je svoj program nagodbe: "čim joj se vrati zakoniti ustav, Ugarska će priznati potrebe Carevine i pobrinut će se da im udovolji na bazi ravnopravnosti s austrijskim zemljama."⁴⁸ Jedini imperativ Franje Josipa bio je sačuvati veličinu i oružanu moć dinastije te mu je bilo svejedno na kakvoj će doktrini počivati ta

⁴⁴ Kao kancelar pruskoga kraljevstva (1862. – 1873.) ujedinio je Njemačku i postao prvi kancelar (1871. – 1890.) Njemačkoga Carstva. <http://www.firstworldwar.com/bio/bismarck.htm>

⁴⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 155.

⁴⁶ Isto, str. 155.

⁴⁷ Isto, str. 155.

⁴⁸ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija:1809-1918, str. 152.

veličina. Car je odlučio stupiti u pregovore s Mađarima i udovoljiti njihovim legitimnim željama, pa su Schmerling i njegovi ministri 1865. otpušteni.⁴⁹

Kao znak dobre volje car je »suspendirao« Veljački patent iz 1861. ističući da "ne može biti na snazi u jednom dijelu Carevine dok o njegovim promjenama car pregovara s drugim dijelom" te je sazvao ugarski Sabor potkraj 1865. do 1866. godine. Belcredijeva vlada ponudila je Ugarskoj samo obnovu županijske autonomije te sabor s nekim adiministrativnim ovlastima.⁵⁰ Ako bi Beč priznao teritorijalnu cjelovitost Ugarske i zakona iz 1848., te imenovao odgovornu mađarsku vladu, Deák bi bio spreman pristati na zajedničke vanjske poslove i obranu Austrije i Ugarske.⁵¹

3.3. AUSTRO-UGARSKA NAGODBA

U vrijeme zasjedanja Sabora izbio je rat između Austrije i Prusije u lipnju 1866. godine. Austrijski položaj u njemačkom svijetu ugrožavala je sve više Pruska njemačkog kancelara Bismarcka koji je namjeravao iskoristiti pruske snage kako bi izgurao Austriju iz buduće Njemačke, ujedinjene pod pruskom hegemonijom. Dvije su se njemačke sile sukobljavale oko uprave nad vojvodstvima Schleswig i Holstein, koje su zajednički osvojile u ratu protiv Danske prethodne godine. Sklopivši savez s Italijom, Bismarck je prisilio Austriju na rat na dvije bojišnice.⁵² Porazom u bitci kod Sadowe (Königgrätz, Kraljičin Gradec) u Češkoj (3. srpnja 1866.) Austrija je bila prisiljena pristati na mir pod Bismarckovim uvjetima. Dana 22. srpnja sklopljeno je primirje, a 22. kolovoza mir u Pragu. Austrija se odrekla Venecije u korist Napoleona, koji ju je predao Italiji.⁵³

Nakon poraza 1866. i izbacivanja iz Njemačkog saveza, car se okrenuo sporazumu s Mađarima kako bi Carstvo ponovno uspostavilo ravnotežu. Da bi bilo moguće provesti *dualističko rješenje* političkog preustroja Monarhije moralo je doći do promjene u sastavu vlade. Federalistički usmjeren ministar Belcredi dao je ostavku, a na njegovo mjesto došao je barun Ferdinand Beust⁵⁴, koji je imenovan ministrom vanjskih poslova (1866.-1871.) i predsjednikom vlade (1867.) Beust je vodio pregovore s Mađarima, među kojima su se isticali Ferenc Deák i grof Gyula Andrassy, koji se tada vratio iz pariške emigracije. Obojica su - za

⁴⁹ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija:1809-1918, str. 152.

⁵⁰ Isto, str. 154.

⁵¹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 156.

⁵² L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 282.

⁵³ E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 256.

⁵⁴ Jedan od glavnih Bismarckovih protivnika. Cilj mu je bio srediti odnose s Ugarskom kako bi se uredila unutrašnja situacija Austrije, koja bi pritom opet stekla povjerenje u svijetu, čime bi Beust mogao graditi antiprusku koaliciju. (A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija:1809-1918, str. 163.)

razliku od Kossutha i njegovih pristaša – shvatili "da se mađarski zahtjev za vlašću nad svim zemljama krune Sv. Stjepana može ostvariti samo unutar Habsburške Monarhije."⁵⁵

Sl.4. Karta Austro-Ugarske (1867.-1918.)

Andrássy je postao Deákov glavni savjetnik, a Deák ga je u Beču i predložio da bude prvi predsjednik vlade slobodne Ugarske. U Andrássyjevom nacionalizmu, bilo je, kako navodi Taylor, podosta glume: njegova najdublja ambicija bila je postati ministar vanjskih poslova moćnog austrijskog carstva, a ne predsjednik vlade Ugarske. I Deák i Andrássy bili su pak *umjerenjaci* – cilj im je bio nagoditi se s carem i umiriti nemađarske narode, bar koliko treba da se ne pretvore u saveznike Beča. Andrássy je pritom pridobio cara svojom nestrpljivošću za što bržim sređivanjem unutrašnjih problema, kao i željom da Carevina opet zaigra veliku ulogu u Europi, a ta je nestrpljivost proizlazila i iz želje da Europi demonstrira svoj diplomatski talent.⁵⁶

Pregovori su, unatoč mnogim prosvjedima slavenskih naroda, rezultirali sporazumom. Deák je uspio pridobiti većinu zastupnika za »nagodbu« u ugarskom Državnom saboru. Treba istaknuti da je sporazum između Austrije i Ugarske označavao ugovor Ugarske sa svojim kraljem, a ne s Austrijom. Tek potkraj 1867. godine nagodba je usklađena s austrijskim novim ustavom te su je prihvatile obje vladarske kuće austrijskog carskog dijela, a potvrdio ju je i car.⁵⁷

⁵⁵ E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 257.

⁵⁶ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija:1809-1918, str. 156.

⁵⁷ E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 257.

3.3.1. OBILJEŽJA »DUALIZMA«

Carstvo Habsburgovaca pretvoreno je u *dualističku* monarhiju koja je sada imala dva središta – Beč i Budimpeštu. Država se službeno zvala Austro-Ugarska Monarhija, premda se obično upotrebljavao naziv 'Austrija'. Mađari su zbog toga stalno negodovali ističući da je carstvo "savez dviju neovisnih država u kojemu je Ugarska stajala nasuprot »ostalim zemljama njegova veličanstva«."⁵⁸ Te druge zemlje nisu zapravo bile poznate pod imenom »Austrija« budući da bi se Česi, Poljaci i Južni Slaveni tome usprotivili, a to ime nisu rabili ni vodeći austrijski krugovi jer je ono upućivalo na napuštanje ideje o jedinstvenom carstvu.⁵⁹

Nagodba (*Ausgleich*) predviđala je tako podjelu Monarhije na dva dijela, tj. dvojnu Monarhiju koja se sastoji od tzv. *Cislajtanije*⁶⁰ (Zisleithanien, zapadni dio carstva pod austrijskom upravom) i *Translajtanije* (Transleithanien, istočni dio carstva pod mađarskom upravom).⁶¹

Austro-Ugarskom Nagodbom utvrđeni su autonomni i zajednički poslovi, pa su tako postojali zasebni sabori, predsjednici vlade i zasebni zakoni. Oba dijela Monarhije povezivala je osoba vladara (personalna unija), zatim zajednička ministarstva vanjskih poslova, obrane i financija koje bi namirivalo njihove troškove.⁶² Zajedničkim su poslovima upravljala zajednička ministarstva odgovorna caru-kralju i Delegacijama koje su se sastojale od po šezdeset članova iz oba parlamenta. Vladar je ostao vrhovni vojni zapovjednik vojske, a za sebe je također pridržao pravo "predsankcioniranja" zakona odnosno "zakonski prijedlozi vlade mogli su se iznijeti u parlamentu samo uz njegovo prethodno odobrenje."⁶³ Nagodbom je određeno da carine i trgovinski savez između Austrije i Ugarske, kao i povelju Austrijsko-mađarske banke, obnavljaju obje vlade i oba parlamenta svakih deset godina.⁶⁴ Ekonomska pitanja nisu rješavale delegacije već dva parlamenta izravnim pregovorima. Sporne teme bile su »kvota« (udio u zajedničkim troškovima) i carinska politika, oko kojih je svakih deset godina izbijala kriza (za Ugarsku je određena kvota od 30%, a kasnije 34,4%).⁶⁵

⁵⁸ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 157.

⁵⁹ Isto, str. 156.-158.

⁶⁰ Granica između ta dva dijela države bila je rijeka Leitha (Litava). Nazivi: *Cislajtanija* (područje prije rijeke Leithe) i *Translajtanija* (područje preko rijeke Leithe). <http://hr.wikipedia.org/wiki/Leitha>

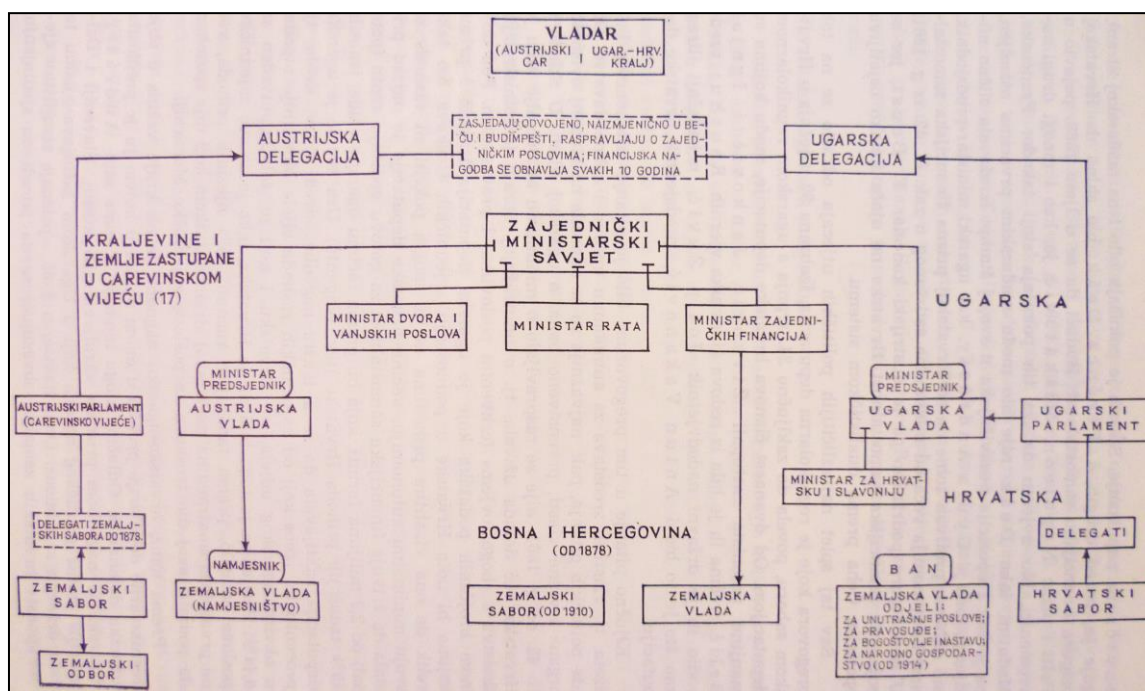
⁶¹ E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 257.

⁶² P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 156.-158.

⁶³ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 283.

⁶⁴ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 156.

⁶⁵ A. J. P Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, str. 168.

Sl.5. Dualistički sustav Austro-Ugarske Monarhije (1867.-1918.)

Dvije polovice Carstva često su se uzajamno ometale i onemogućavale mjere druge polovice, iako se nisu mogle miješati u unutrašnje poslove one druge. Zasebne vlade, »austrijska« i ugarska, imale su malo utjecaja na vanjske poslove, a još manje na vojsku. Zajednički ministri nisu imali nikakav ustavni utjecaj na unutrašnje poslove bilo koje polovice Carstva. Zajednički ministar za financije nije bio previše opterećen poslom, pa su ti ministri vladali i Bosnom i Hercegovinom nakon njezine okupacije 1878. godine.⁶⁶

Dana 17. veljače 1867. Franjo Josip imenovao je odgovornu mađarsku vladu na čelu s grofom Gyulom Andrásyjem, koji je 1851. osuđen u odsutnosti na smrt, zajedno s Kossuthom i drugim emigrantima. Kossuth je u nizu studija, članaka i pisama tvrdio kako je veza Ugarske s Monarhijom osuđena na propast te je u Nagodbi vidio »smrt nacije« jer će Ugarska njome »tegliti tuđe interese«. Čak i u posljednjem trenutku Kossuth je zaklinjao nekadašnjeg prijatelja Deáka da razmisli još jednom i da ne uvlači zemlju u nagodbu u kojoj Ugarska više neće biti gospodar svoje sudbine. U čuvenom *Kasandrinom pismu* (svibanj 1867.) istaknuo je da će Nagodba "mađarske susjede pretvoriti u njezine neprijatelje i »onemogućiti zadovoljavajuće rješenje nacionalnog pitanja« te da će neprilike u Europi učiniti Ugarsku "metom suparničkih ambicija".⁶⁷

⁶⁶ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 158.

⁶⁷ Isto, str. 154.-156.

Vodeće skupine nisu slušale Kossutha te su pozdravile Nagodbu. Osmoga lipnja 1867. godine Franjo Josip i njegova žena Elizabeta okrunjeni su u crkvi svetog Matijaša u Budimpešti. Ugarsku krunu na glavu kralja stavio je Andrásy, nekadašnji protivnik habsburške vlasti, čiju je tjeralicu nakon smrtne presude 1851. godine potpisao sam car.⁶⁸

3.3.2. NACIONALNO PITANJE

Austro-Ugarskom Nagodbom Dvor je odustao od centralizma, zadržavši pritom snažan utjecaj na zajedničke poslove, a mađarska je politika priznala cjelovitost Habsburške Monarhije odustavši tako od samostalnosti postignute 1848. godine. Nagodbom je uspostavljena njemačka i mađarska prevlast nad ostalim, pretežito slavenskim narodima u sklopu dualizma kao dvojnog centralizma. Nacionalno je pitanje bilo riješeno samo za Mađare, dok je za austroslavističku politiku nacionalnih pokreta slavenskih naroda Monarhije to bio novi poraz nakon sloma 1849. godine.⁶⁹ Nacionalno pitanje bilo je tako izvorištem gotovo svih suprotnosti unutar Austro-Ugarskog Carstva, bilo da je riječ o prostoru pod austrijskom upravom ili prostoru Ugarske.

U austrijskoj polovici dualizam je bio neprihvatljiv Česima koji su zahtijevali federalnu reorganizaciju Carstva. Godine 1871. vlada njemačkog aristokrata Hohenwarta izradila je plan kompromisa s Česima prema kojem bi Češka u *trijalističkom* uređenju imala isti status kao Austrija i Ugarska. Protiv plana bili su austrijski i mađarski vladajući krugovi, kao i njemački kancelar Bismarck.⁷⁰ Andrásy je smatrao da bi nagodba s Češkom narušila nadmoćni položaj Ugarske u Carevini te uzdrmala prevlast Mađara i u samoj Ugarskoj. S druge strane, Nijemci koji se protive ravnopravnosti s Česima mogli bi uništiti Monarhiju, a Ugarska bi potpala pod Veliku Njemačku što joj nikako nije bilo u interesu. Pregovori su na kraju prekinuti. Hohenwartov je kabinet dao ostavku, a njemačko-slavenske suprotnosti još su se više pojačale.⁷¹

U ugarskom dijelu Monarhije mađarski je pokret stvaranja velike nacionalne mađarske države bio u sukobu s nacionalnim pokretima Slovaka, Rumunja, Srba i Hrvata koji su težili osnovati vlastite nacionalne teritorije. Mađari i Hrvati sklopili su sporazum poznat kao *Hrvatsko-ugarska nagodba* (1868.) kojim je Hrvatskoj priznata teritorijalna cjelovitost te neovisno zakonodavstvo i uprava u svim unutrašnjim poslovima, bogoštovlju, nastavi i pravosuđu. O zajedničkim poslovima (financije, poljodjelstvo, trgovina, domobranstvo)

⁶⁸ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 156.-157.

⁶⁹ N. Stančić, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, str. 184.

⁷⁰ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 159.

⁷¹ A. J. P Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, str. 182.

odlučivao je zajednički sabor 'svih kraljevina ugarske krune Sv. Stjepana' na koji je Hrvatska slala svoje zastupnike u Gornji i Donji dom. Glavni problem Nagodbe bila je činjenica da Hrvatska nije dobila gospodarsku i financijsku samostalnost, kao i to da je hrvatskog bana imenovao kralj na prijedlog zajedničkog ugarskog ministra predsjednika.⁷²

U odnosu na druge nemađarske narode u ugarskom dijelu Monarhije, Hrvati su dobili široku autonomiju i pravo na vlastiti parlament, dok su drugi narodi imali mnogo manja prava te su bili izvrgnuti političkom i kulturnom ugnjetavanju.⁷³ Unutrašnjom je autonomijom bila onemogućena izravna mađarizacija kakvoj su bili izvrgnuti Slovaci, Rumunji i Srbi.⁷⁴

4. GYULA ANDRÁSSY (1867.-1871.)

Sl.6. Gyula Andrassy

Grof Gyula Andrassy Stariji (1823.-1890.) bio je član poznate plemićke obitelji i četrdesetosmaš koji je sudjelovao u ratu za neovisnost. Nakon sloma revolucije bio je prisiljen otići u emigraciju (Pariz) gdje je živio bogato i u središtu javne pozornosti, a nakon što je 1851. godine njegova lutka obješana u znak mržnje postao je u visokom društvu još popularniji. Andrassy je u odsutnosti osuđen na smrt, no njegova je bogata obitelj uspjela ishoditi carevo pomilovanje. Godine 1858. Gyula se vratio u Mađarsku te ušao u javni i politički život Ugarske kao zagovornik Nagodbe i Deákov pristaša. Cara Franju Josipa i njegovu ženu Elizabetu, pa i samog Deáka, oduševio je svojim nastupom i diplomatskim vještinama, a zbog svog je političkog iskustva i sposobnosti postao mađarski premijer odnosno prvi predsjednik vlade slobodne Ugarske.⁷⁵

⁷² F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, str. 449.

⁷³ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 159.

⁷⁴ N. Stančić, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, str. 186.

⁷⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 159.-160.

Kao ugarski premijer (1867.-1871.) Andrassy je postigao teritorijalno jedinstvo zemlje, ponovno je pripojio Erdelj i Vojnu Krajinu. Utemeljio je i zasebnu ugarsku vojsku što je bilo veliko dostignuće dvadeset godina nakon rata za neovisnost Ugarske, iako se vojska razlikovala od one iz 1848.-1849.⁷⁶ Postojanje zajedničke carske vojske "pod simbolima dinastije i s njemačkim kao zapovjednim jezikom" izazivalo je neodobravanje, a trpjelo se samo zato što je, uz austrijski *Landwehr*, uspostavljena i zasebna ugarska domobranska vojska (*honvéd*).⁷⁷

Andrassyjeva je vlada zaslužna i za sklapanje nagodbe s Hrvatima te za organizaciju uprave i sudstva. Na temelju propisa o županijskoj i općinskoj samoupravi (1870.) županijske i općinske skupštine imale su na svojim sjednicama pravo raspravljati o nacionalnim pitanjima, javno donositi odluke o njima i pisati peticije vladi o tim pitanjima, kao i prosvjedovati zbog mjera koje su smatrane nezakonitima ili nezadovoljavajućima. Ministar unutarnjih poslova dobio je, s druge strane, široke ovlasti u nadgledanju općinskih samouprava te je preko svojih povjerenika, tzv. županijskih *főispána*, imao odlučujuć utjecaj na njihova vijećanja. Sela su bila pod županijskom upravom, čime je najveći dio seljačkog stanovništva ostao bez prava sudjelovanja u političkom životu Ugarske. Samo je polovica općinskih skupština stvarno birana (isključeni su svi oni koji su "pod vlašću nadređenog" tj. kućne sluge, poljoprivredni radnici ili nadničari), dok je druga polovica određena za one koji su lokalnim zajednicama plaćali najveće poreze (*virilisti*), čime je najbogatijem dijelu društva zakonski zajamčena politička moć. "Većina protudemokratskih značajki tih mjera stavila je u posebno nepovoljan položaj nacionalne manjine, koje su bile najzastupljenije upravo među siromašnim seoskim stanovništvom."⁷⁸

4.1. ZAKON O NARODNOSTIMA (1868.)

Nagodbom iz 1867. Mađari su nastojali očuvati vlastiti teritorij i političku moć, ali i uspostaviti prevlast nad nemađarskim manjinama u Ugarskoj. Politički vođe nemađarskih naroda prosvjedovali su protiv sporazuma koji je uzeo u obzir samo austrijske i mađarske interese.⁷⁹ Nacionalno pitanje bilo je tako najvažnije pitanje s kojim se susrela Andrassyjeva vlada, a koje je rješavano u duhu hegemonističke, velikomađarske politike ugarskog plemstva. Ta je politika došla do izražaja u *Zakonu o narodnostima* iz 1868. godine, koji je izrađen na

⁷⁶ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 160.

⁷⁷ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 284.

⁷⁸ Isto, str. 289.-290.

⁷⁹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 177.

temeljima nacionalne ideologije Józsefa Eötvösa, ministra kulture i prosvjete Kraljevine Ugarske (1848.-1867.)⁸⁰

U Zakonu o narodnostima stoji da *Svi građani Ugarske prema temeljnim načelima ustava u političkom pogledu čine nedjeljivu jedinstvenu ugarsku naciju čiji je jednakopravni pripadnik svaki građanin domovine, bez obzira na to kojoj narodnosti pripada.* Zakon je zapravo svima priznao jednaka građanska prava, ali ne i pravo na nacionalno postojanje i pravo na autonomiju nemađarskih naroda u Ugarskoj.⁸¹ Međutim, prema tadašnjim standardima zakon je bio liberalan. Nemađarskim je narodima jamčio slobodnu uporabu materinjeg jezika u javnoj upravi, obrazovanju i na sudovima, a davao im je i slobodu kulturnog i političkog organiziranja.⁸² Pravo udruživanja omogućilo je osnivanje kulturnih, znanstvenih, umjetničkih i gospodarskih društava i škola na bilo kojem jeziku. Zakon je čak obvezivao državu na promicanje osnovnog i srednjeg školstva na materinjem jeziku te na sudjelovanje nacionalnih manjina u javnim službama.⁸³

Iste godine nastao je i *Zakon o obrazovanju*, koji je izradio Eötvös, a čije je donošenje ubrzano zastrašujućim statistikama o pismenosti: 1869. godine bilo je nepismeno 59 posto muškog i 79 posto ženskog stanovništva iznad šeste godine života. Zakon je uveo obvezno osnovnoškolsko obrazovanje od šeste do dvanaeste godine života te je određeno da se u svakom mjestu s više od 30 djece školske dobi mora izgraditi osnovna škola. Određeno je i "više osnovnoškolsko" obrazovanje do petnaeste godine života.⁸⁴

Nadzor nad Zakonom o osnovnom školstvu preuzela je država. Međutim, taj zakon nije ništa promijenio u pravu narodnosti na obrazovanje na materinjem jeziku ili u njihovu pravu na uporabu vlastitog jezika.⁸⁵ Ipak, tijekom sljedeća dva desetljeća sagrađeno je više od tri tisuće novih škola, povećao se postotak pohađanja škole (s 50 na 81 posto), a nepismenost je pala na 34 posto među muškarcima i 53 posto među ženama.⁸⁶ Udvostručio se broj učitelja, kao i broj učenika srednjih škola. Otvorene su visoke škole i sveučilišta. Ugled u Europi stekli su Medicinski fakultet i umjetničke akademije u Budimpešti, u kojoj je 1871. osnovano Tehničko sveučilište. Iduće godine ostvoreno je Sveučilište Franje Josipa u Koloszáru, zatim sveučilišta u Debrecinu i Požunu i Akademija lijepih umjetnosti (1872.) i Muzička Akademija

⁸⁰ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 152.

⁸¹ Isto, str. 152.

⁸² P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 160.

⁸³ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 288.

⁸⁴ Isto, str. 290.

⁸⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 160.-161.

⁸⁶ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 288.-290.

(1875.). Tu su još i fakulteti pravnih i veterinarskih znanosti, muzeji, knjižnice te niz budimpeštanskih i provincijskih kazališta.⁸⁷

Mađarizacija se sve više provodila zaobilazeći i kršeći Zakon o narodnostima iz 1868. Zakon je tako ostao 'mrtvo slovo na papiru'. Pod učvršćenim dualističkim sustavom političke su stranke imale malo šansi za uspjeh. Vladajući mađarski nacionalizam prodirao je sve više u obrazovni sustav. Stranke koje su predstavljale narodne manjine prestale su s aktivnim političkim djelovanjem (prva je bila rumunjska, a slijedile su je ostale) posvetivši se pasivnosti i djelovanju na području kulture i očuvanju nacionalne ideje.⁸⁸

4.2. SOCIJALNO PITANJE

Unutrašnjopolitičko djelovanje Andrásyjeve vlade obilježili su pokreti seljaka i radnika. Vlada je 1868. ugušila seljački pokret u Panonskoj nizini i Transdanubiji (zapadna Mađarska), a radnički vođe demonstrirali su u korist Pariške komune. Vođe su se nalazile na čelu Općeg radničkog udruženja (*Általános Munkássegylet*) osnovanog 1868. godine. Bila je to prva 'kišobran-organizacija' za radničke udruge, čiji je cilj intelektualno unapređivanje radničke klase i čuvanje njezinih materijalnih interesa. Udruženje je ojačalo u Budimpešti te industrijskim gradovima u provinciji. Bilo je posebno aktivno upravo u vrijeme Pariške komune organiziranjem uspješnih štrajkova i demonstracija, zbog čega je država i optužila vođe Udruženja za »veleizdaju«. Sudilo se metalskom radniku Károlyju Farkasu, tiskarskom radniku Antalu Ihrlingeru, metalskom radniku Andrásu Esselu te novinarima Viktoru Külföldiju i Lajos Szvobodi. Osuđen je bio samo sveučilišni student i novinski urednik Zsigmond Politzer, no djelovanje Udruženja je zaustavljeno, a 1872. godine se i raspalo.⁸⁹

Gušenjem seljačkog i radničkog pokreta Andrásy je značajno pridonio jačanju liberalnog sustava, koji je štitio interese zemljoposjednika i gornje srednje klase, te konsolidaciji Dvojne Monarhije.⁹⁰

⁸⁷ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 172.

⁸⁸ Isto, str. 178.

⁸⁹ Isto, str. 161., 167.

⁹⁰ Isto, str. 161.

4.3. VANJSKOPOLITIČKO DJELOVANJE

Godine 1871. u Dvorani ogledala u Versaillesu proglašeno je Njemačko Carstvo. U vrijeme proglašenja ujedinjene Njemačke Franjo Josip imenovao je Andrassyja novim ministrom vanjskih poslova (1871.-1879.).⁹¹ Njemačko jedinstvo predstavljalo je prijatnu Austro-Ugarskoj Monarhiji. Mađarski je premijer stoga pokušavao u početku stupiti u savez s Engleskom, ali nije uspio. Andrassy je Rusiju smatrao glavnim neprijateljem te je mislio da je njegova glavna zadaća gurnuti Rusiju u pozadinu, no, uvidjevši stvarnost europske ravnoteže moći, promijenio je politiku. Savez ruskog, njemačkog i austrijskog cara smatrao je jedinim jamstvom sigurnosti Monarhije te je, preselivši se u ministarstvo vanjskih poslova u Beču, krenuo političkim stopama Metternicha i Beusta. Shvatio je brže od svojih prethodnika da nacionalna politika Monarhije nema što tražiti na Zapadu, pa je ekspanzionističke ambicije Carstva preusmjerio prema Balkanu.⁹²

U to je vrijeme na području Balkana izbila kriza (1875.) u kojoj su se balkanski narodi ustajali protiv osmanske tiranije. Andrassy se zapravo i nije protivio težnjama malih balkanskih naroda za autonomijom ukoliko te težnje ne bi potkopale *status quo* i rezultirale ruskom prevlašću na tom području, no rusko uplitanje u zbivanja na Balkanu se naposljetku i ostvarilo.⁹³ Unatoč prethodno sklopljenom konzervativnom savezu s Njemačkom i Dvojnomoj Monarhijom (1873., prvi *Trocarški savez*), Rusija nije mogla ostati po strani, čime je ponovno aktivirano *istočno pitanje*⁹⁴. Osim Osmanskog Carstva, ugrožena je bila i Monarhija, čega je bio svjestan i Andrassy. Njegov je stav prema zbivanjima na Balkanu došao do izražaja izjavom iz 1876.: *Da nema Turske, sva ta (nacionalistička) strujanja lupila bi nas po glavi...Ako bi se ondje (tj. na Balkanu) stvorila neka nova država, mi bismo nastradali i morali bismo preuzeti ulogu 'Bolesnika'*.⁹⁵

Kako bi spriječio miješanje Rusije pokušao je Portu prisiliti na reforme, no Porta nije bila nimalo prestrašena znajući da Bismarck neće upletati Njemačku te da je slaboj Francuskoj cilj izbjeći rat. Sporazumom u Zákupyju (1876.) ponudio je Rusiji određene ustupke, no ona je to odbila. Rusija je bila voljna prepustiti Monarhiji hegemoniju nad Srbijom i zapadnim Balkanom sve do Soluna, no ona na to nije mogla pristati jer bi se ušće Dunava i izlaz iz Crnog mora, važan ekonomski put, našli u rukama Rusa, a ona bi se opteretila Slavenima koji su nakon otpora Osmanlijama postali neukrotivi. Isto tako, prodor

⁹¹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 161.

⁹² Isto, str. 161.

⁹³ Isto, str. 161.

⁹⁴ Terminom *istočno pitanje* označava se pitanje opstanka Osmanskog Carstva odnosno borba europskih velesila oko podjele osmanskih posjeda u jugoistočnoj Evropi. <http://bs.wikipedia.org/wiki/Isto%C4%8Dno>

⁹⁵ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija:1809-1918, str. 186.-187.

austronjemačkog kapitala na Balkan, kao i gradnja željezničke pruge Beograd-Carigrad, ovisio je o integritetu Turske te bi njezinim komadanjem propao.⁹⁶

Nakon izbijanja protuosmanskog ustanka u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj (1875.) te neuspješne vojne intervencije Srbije i Crne Gore (1876.), Rusija je objavila rat Osmanskom Carstvu (1877.) u kojem je Osmanlijama nanijela težak poraz. Kako bi što prije nametnula svoje mirovne uvjete i time stavila europske sile pred gotov čin, Rusija je primorala Portu na sklapanje mirovnog sporazuma u San Stefanu (gradić nedaleko Carigrada). Porta je priznala potpunu kapitulaciju i državnu neovisnost Srbije, Crne Gore i Rumunjske i dopustila stvaranje velike bugarske države (u koju je uključen i veći dio Makedonije). Sanstefanskim mirom praktički je ukinuta osmanska vlast na Balkanu i stvorena je Velika Bugarska, što nije bilo prihvatljivo nijednoj europskoj sili.⁹⁷

Andrássy se istaknuo stvaranjem jedinstvene fronte Velike Britanije, Francuske i Njemačke, koje su bile nezadovoljne mogućnošću ruskog širenja u jugoistočnoj Europi.⁹⁸ Prevladavao je stav da je *Velika Bugarska* stvorena kao protektorat Rusije, koja bi na taj način stekla nadzor nad morskim prolazima Bospor i Dardanele, ali i nad Istanbulom. Rusija se složila s idejom novog europskog kongresa kako bi spriječila prijeteći rat, stoga je u srpnju 1878. godine održan Berlinski kongres na kojem je sporazum revidiran. Rusija se morala odreći većine ratnih dobitaka: priznata je neovisnost Srbije, Crne Gore i Rumunjske te je priznata Kneževina Bugarska, ali u mnogo manjem opsegu.⁹⁹

Sl. 7. Anton von Werner, „Berlinski kongres“ (Andrássy u plavoj uniformi u sredini)

⁹⁶ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, str. 187.

⁹⁷ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 191.-192.

⁹⁸ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 162.

⁹⁹ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 193.

Austro-Ugarskoj je povjerena okupacija Bosne i Hercegovine kako bi uvela red i mir i provela modernizaciju. Dvojica vodećih kreatora vanjske politike, ministar vanjskih poslova Andrassy i mađarski grof Benjamin Kállay, stručnjak za povijest Južnih Slavena, nisu odobravali opterećenje Austro-Ugarske s još *milijun-dva Slavena*, ali isto tako nisu mogli dopustiti da se te dvije pokrajine priključe slavenskoj državi Srbiji. Srbija bi pripajanjem Bosne s vremenom potkopavala austrougarsku vladavinu u Hrvatskoj, što austrougarska vlada nikako nije željela.¹⁰⁰ Velike sile nagovorile su Austro-Ugarsku da preuzme odgovornost za pokrajine, koje će biti pod austro-ugarskom upravom, ali će formalno ostati pod osmanskom vlašću, a Andrassy se nadao da će se za jednu generaciju vratiti reformiranoj Turskoj.¹⁰¹

Taj je prostor pacificiran početkom osamdesetih kada je na čelo Bosne i Hercegovine došao zajednički austro-ugarski ministar financija Benjámín Kállay (1882.-1903.), čija je politika u Bosni "težila očuvanju međunacionalnog mira promicanjem ideje o *bosanskoj naciji* kao zasebnom i integrativnom entitetu kako bi se zaustavio srpski i hrvatski iredentizam", no zbog širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje među katolicima i pravoslavcima, njegov je projekt osuđen na neuspjeh.¹⁰²

Andrassy je iskoristio povoljan razvoj događaja te je 1879. godine zaključio obrambeni vojni savez¹⁰³ s Njemačkom koji je predviđao međusobnu pomoć u slučaju napada Rusije na jednog od saveznika. Time je postigao svoj vanjskopolitički cilj: uspostavljanje protuteže širenju Rusije u Jugoistočnoj Europi.¹⁰⁴

Mađarsko javno mnijenje nije bilo, kao ni austrijski liberali, za okupaciju Bosne i Hercegovine te je čak, na iznenađenje vlasti, došlo do vala simpatija za Osmansko Carstvo. S druge strane, vladajući krugovi u Beču nisu bili skloni Dvojnom savezu s Njemačkom. Andrassyju je pala popularnost u narodu i izgubio je povjerenje vladajućih krugova. Dan nakon potpisivanja sporazuma s Njemačkom (7. listopada 1879.) Franjo Josip ga je smijenio.¹⁰⁵

¹⁰⁰ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 223.

¹⁰¹ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija:1809-1918, str. 188.-189.

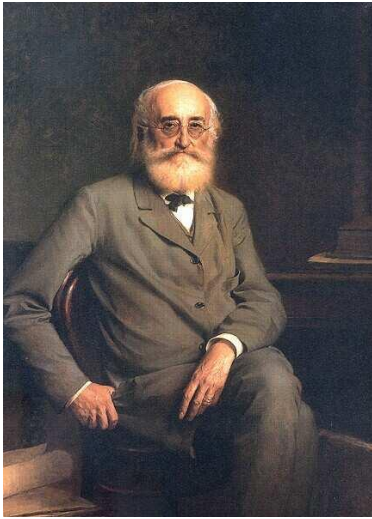
¹⁰² D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 227.

¹⁰³ Proširen uključivanjem Italije (1882.) i Bugarske (1883.) u *Trojni savez* kojim su članice jamčile pomoć u slučaju napada Francuske (D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 200.)

¹⁰⁴ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 162.

¹⁰⁵ Isto, str. 162.

5. KÁLMÁN TISZA (1875.-1890.) - »DESETLJEĆE MIRA«

Sl.8. Kálmán Tisza

Kálmán Tisza (1830.-1902.) bivši je revolucionar i borac za neovisnost Mađarske. Nakon što je njegov ujak Laszlo Teleki počinio samoubojstvo, Tisza je postao vođa oporbe u Saboru iz 1861., a potom i vođa narodnog otpora.¹⁰⁶

Za razliku od Andrásyja, nije se pridružio Deáku nakon zaključenja Nagodbe 1867., smatrajući da je napravio previše ustupaka i postao nepopularan, ali i zato što se nije išlo na stvaranje neovisne mađarske države: *Ako prihvatimo Nagodbu, izjavio je u ožujku 1867., vjerujem da ćemo biti sretniji i imati manje problema. Mi, koji živimo u našoj zemlji danas, uživat ćemo veću slobodu, ali ćemo onemogućiti ponovnu uspostavu pravno nevisne Ugarske.* Tisza nije bio protiv same Nagodbe, već protiv uvjeta pod kojima je sklopljena. Godine 1868. kao vođa lijevog centra u parlamentu izdao je stranački program - »Biharske točke« - u kojima je pozivao na ukidanje zajedničkih ministarstava i Delegacija, stvaranje neovisne ugarske vojske te neovisnih financija i trgovine.¹⁰⁷

"Rastuća unutrašnja oporba u godinama nakon Nagodbe, zahtjevi manjih naroda za neovisnošću, prijeteći razvoj događaja na Balkanu, stalni deficit i ozbiljne novčane poteškoće"¹⁰⁸ sve su više potkopavali Deákovu vladajuću stranku. Problem je bio što to i nije bila prava politička stranka, već savez frakcija koje su dijelile političku vlast.¹⁰⁹ Nakon što je Andrásy postao zajednički ministar vanjskih poslova (1871.), na čelo vlade došao je međunarodno priznati financijski stručnjak Menyhárt Lónyay, koji si je uništio ugled agresivnim ponašanjem i nepotizmom. Od ostalih istaknutih osoba u vladinoj stranci, Eötvös je umro 1871. godine, a Deák, kojemu su se zgadili oportunistički, korupcijski i konzervativizam,

¹⁰⁶ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 162.

¹⁰⁷ Isto, str. 162.-163.

¹⁰⁸ Isto, str. 163.

¹⁰⁹ Isto, str. 163.

uskoro se povukao iz politike. Deákova stranka počela se raspadati. Uslijedile su tri prolazne vlade pod Józsefom Szlávyjem, Istvánom Bittóm i barunom Béloom Wenckheimom.¹¹⁰

Budući da je Deákova stranka bila pred raspadom i da je Tiszina Stranka lijevog centra počela napuštati svoj raniji oporbeni stav prema Nagodbi, te su se dvije stranke udružile u ožujku 1875. godine. Glavnina obiju stranaka ujedinjena je u Liberalnoj stranci, dok je manjina bivše vladine stranke osnovala Konzervativnu stranku, koju je vodio baron Pál Sennyey. U listopadu 1875. Tisza je postao ugarskim premijerom, zadržavši položaj idućih petnaest godina.¹¹¹

Tisza je odbacivao optužbe da je »odbacio Biharske točke« i postao prebjeg, ističući da je njegova domoljubna zadaća preuzeti nadzor nad zemljom u razdoblju krize. »Zemlja« je Tiszi značila posjede zemljišnoga plemstva, a »domoljubna zadaća« je označavala zaštitu dualističkog sustava koji je mogao najbolje sačuvati postojeći politički poredak i koji je, prema Tiszi, osiguravao opstanak mađarskog naroda.¹¹²

Kao premijer od 1875. do 1890. Tisza je doveo u red državne financije koristeći zajam koji je vlada mogla podići u međunarodnim bankarskim krugovima ugovaranjem dugoročnih zaduživanja, ali i nametanjem novih izravnih poreza i povećavanjem trošarine. Godine 1878. obnovio je ekonomsku nagodbu. Glavni ciljevi bili su "promjena trgovinskih i carinskih propisa, proporcionalnija podjela prihoda od poreza te ukidanje monopola Austrijske narodne banke u izdavanju novca."¹¹³ Ugarska javnost tumačila je kompromis oko spomenutih pitanja sramotnim povlačenjem, zbog čega je Tisza čak podnio ostavku, ali je ponovno imenovan, budući da nije imao alternative unutar stranke, a oporba nije mogla preuzeti vlast. Tim su pregovorima promijenjene carinske odredbe ojačale položaj ugarskih magnata i austrijske industrije. Austrijska narodna banka se "dualizirala" tj. preimenovana je u Austro-ugarsku banku, imala je upravu u oba glavna grada i izdavala je dvojezične novčanice.¹¹⁴

Unatoč jakoj oporbi u javnosti, Tisza je podržao okupaciju Bosne i Hercegovine, zbog čega je njegova većina u parlamentu uzdrmana. Vlada je podnijela ostavku, no, vladar je, kao i ranije, zadržao Tiszu na njegovom položaju.¹¹⁵

¹¹⁰ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 290.

¹¹¹ Isto, str. 291.

¹¹² P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 163.

¹¹³ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 292.

¹¹⁴ Isto, str. 291.-292.

¹¹⁵ Isto, str. 293.

5.1. »GENERAL TISZA«

Hanak postavlja pitanje o tome kako je Tisza uspio provesti sve te mjere u višenacionalnoj zemlji s pretežito seljačkim stanovništvom te uz postojanje jake narodne oporbe. Tisza je zapravo primijenio izuzetne taktičke vještine kako bi učvrstio politički sustav dualističke države.

U Ugarskoj je bio prevelik broj seljaka i pripadnika niže srednje klase koji su imali pravo glasa. Kako bi spriječio da pristaše oporbe budu izabrani u parlament i tako si osigurao većinu, preinačio je izborna ograničenja i uveo »izbornu geometriju« koja je favorizirala vladajuću stranku. U izbornom su se procesu stoga javljali agitacija za mjesta u javnoj upravi, podmićivanje glasača, opijanje i zastrašivanje ljudi i korupcija. Tisza je zastupnike učinio poslušnima lijepim riječima, strogo disciplinom i imenovanjima i tako vladajuću stranku podčinio sebi. Parlamentarni su zastupnici slijedili »generala Tiszu« kao vojnici, zbog čega su nazivani »mamelucima«. Na položaje na državnoj, zemaljskoj i gradskoj razini Tisza je postavljao sinove osiromašenog zemljoposjedničkog plemstva u sustavu javne uprave koji se stalno širio. Ojačao je time javnu upravu i vladu. U provinciji je doveo u red žandarmeriju, a u glavnom gradu učvrstio policijski aparat.¹¹⁶

5.2. NACIONALNO I SOCIJALNO PITANJE

Najznačajnija odrednica Tiszinog razdoblja bili su slučajevi ograničavanja Zakona o narodnostima iz 1868. godine, zakonodavstvo, koje je pogadalo sluge i radnike, te pojava novih političkih snaga.¹¹⁷

Tisza i njegovim »mamelucima« "neprekidna hajka na narodnosti bila je nužna kao dokaz da su, unatoč pokornosti Franji Josipu, ostali dobri Mađari."¹¹⁸ Tijekom Tiszinog premijerskog mandata ojačala je stoga politika *netolerantnog nacionalizma*. Tisza je ukinuo Slovačku kulturnu udrugu, slomio političke pokrete među narodima koji su težili autonomiji. Njihove je vođe sudski progonio te je jačao obrazovnu politiku mađarizacije.¹¹⁹ "Zakon o slugama" iz 1876. uspostavio je ugovorni odnos između slugu (uključujući poljoprivredne radnike) i "gospodara", pri čemu je zadržana ranija metoda održavanja discipline, koja je uključivala i tjelesno kažnjavanje. Da bi uspostavio red, poslodavac je imao pravo pozvati žandarmeriju, a uspostavljene su i posebne redarstvene snage za selo (1881.).¹²⁰

¹¹⁶ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 164.

¹¹⁷ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 293.

¹¹⁸ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, str. 238.

¹¹⁹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 164.-165.

¹²⁰ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 293.

U Tiszinom mandatu dogodio se i niz spontanih pokreta industrijske radničke klase, te je ojačao *radnički pokret*. Glavnu ulogu u svim tim događajima imao je Leó Frankel, jedan od vođa Pariške komune koji se 1876. godine vratio u Ugarsku i postao jedan od pokretača socijalističkog tiska, koji je zagovarao socijalističke ideje. Frankel je želio povezati ekonomsku i političku borbu i brojčano ojačati pokret te je zajedno sa svojim drugovima osnovao 1880. godine Opću mađarsku radničku stranku (*Magyarországi Általános Munkáspárt*). To je u osnovi bila socijaldemokratska stranka, iako zbog vladine zabrane nije mogla uzeti takvo ime. Partijski program formulirao je socijalistički cilj: nacionalizacija zemljoposjeda i svih sredstava za proizvodnju, ukidanje kapitalističkog sustava nadnica i oslobođenje radnika.¹²¹

Mađarska opća radnička stranka i nije mogla postići ništa važno. Za 80-e je godine bio specifičan mir i Tiszina vlada koja je pazila da buntovni proleterski agitatori ne uznemiravaju miran život posjedničkih klasa. Tisza je bio neosjetljiv za socijalna pitanja. Polufeudalna ovisnost poljoprivrednih radnika o zemljovlasnicima za njega je bila prirodna. Za njega je to bila stoljetna veza između gospodara i sluga, što je i pokušavao sačuvati zakonodavnim putem.¹²²

5.3. QUIETA NON MOVERE

Tijekom Tiszine vladavine nije bilo većih reformi. Načelo vladavine, koje se povezivalo s petnaest godina njegove vladavine, bilo je *Quieta non movere* ("što je mirno ne pomići"), ne diraj lava dok spava. Tijekom 80-ih godina, tzv. »sretnog vremena mira«, izgledalo je da se to načelo uspješno primjenjuje u praksi, no postojao je jedan problem koji Tisza nikako nije uspijevaio riješiti – problem zajedničke vojske. Carska i kraljevska vojska bila je tada država u državi te se još uvijek odnosila prema Ugarskoj kao osvojenoj provinciji, iskazujući malo poštovanja prema mađarskim nacionalnim tradicijama i neovisnosti. Javno mnijenje sporo se prilagođavalo dualizmu i nije se moglo pomiriti s prisutnošću kraljevske vojske. Javnost je bila u stanju stalne napetosti zbog svakodnevnih incidenata u kojima su sudjelovali časnici Carske i kraljevske vojske. U takvom ozračju Tisza je početkom 1889. godine iznio nove prijedloge o ugarskoj vojsci. Uz prijedlog da se ona ojača, različite su točke ograničavale pravo parlamenta da je nadzire, a propisivao se ispit iz njemačkog jezika za časnike."¹²³

¹²¹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 167.

¹²² Isto, str. 165.-167.

¹²³ Isto, str. 165.

Prijedlog zakona izazvao je žestoke rasprave u parlamentu, ali i brojne demonstracije. Vlada ih je na kraju bila prisiljena modificirati, ali je i izgubila svoj ugled. U roku od nekoliko tjedana pokazalo se koliko je krhko i površno bilo desetljeće mira. U ožujku 1890. Kálmán Tisza otišao je s vlasti.¹²⁴ Na položaju vlade Tisza je bio petnaest godina, a tijekom sljedećih petnaest godina Ugarska je imala sedmoricu premijera, koji su se još bespomoćnije borili kako bi riješili isti problem.¹²⁵

6. MAĐARSKA NA PRIJELAZU STOLJEĆA

6.1. GYULA SZAPÁRY (1890.-1892.)

Sl.9. Gyula Szapáry

Ograničeni liberalni učinak Tiszine politike nastavio se tijekom devedesetih godina pod vladavinom njegovih bivših suradnika, Gyule Szapáryja i Sándora Wekerlea. Prema Kontleru, Szapáry je bio prosječna osoba, no zahvaljujući talentiranim ministrima, od kojih je neke naslijedio od Tisze, u vrijeme njegovog mandata od 1890. do 1892. godine donesene su važne infrastrukturne, financijske i zdravstvene mjere. Godine 1891. parlament je izglasao zakon o programima zdravstvenog osiguranja za radnike, a nedjelja je postala obvezni dan odmora.¹²⁶

Oko 1890. oporba u zemlji je ojačala. Opća mađarska radnička stranka pridružila se Drugoj internacionali i, prihvativši marksistička načela, službeno se 1890. godine preimenovala u Mađarsku socijaldemokratsku radničku stranku. Potkraj stoljeća došlo je do jačanja radničkog pokreta koji je olakšalo nekoliko čimbenika: ubrzana industrijalizacija Ugarske koja je rezultirala i porastom industrijske radničke populacije, te pad poljoprivredne

¹²⁴ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 165.

¹²⁵ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 295.

¹²⁶ Isto, str. 295.

proizvodnje i pogoršanje položaja poljoprivrednog stanovništva. Siromaštvo i nezaposlenost potaknuli su ljude na prihvaćanje socijalističkih ideja, koje su prodrle i u udaljena sela Panonske nizine. Socijalistički pokret poprimio je i međunarodni karakter napredujući širom Europe. U mnogim zemljama formiraju se socijalističke stranke na nacionalnoj razini, a na stotu godišnjicu Francuske revolucije (1889.) u Parizu je osnovana nova međunarodna organizacija.¹²⁷

Krvave pobune izbile su tada u grofovijama Békés i Csongrád, u »olujnom kutku« jugoistočne Ugarske. Bezemljaši i sirotinja (nadničari, žeteoci i drugi) tražili su više nadnice, bolje uvjete rada i prava. Vlast je reagirala proglašavanjem izvanrednog stanja u Panonskoj nizini i primjenom sile, no pokušala je primijeniti i blaži pristup.¹²⁸

6.2. SÁNDOR WEKERLE (1892.-1895.)

Sl.10. Sándor Wekerle

U to vrijeme ministar financija bio je Sándor Wekerle koji je počeo dovoditi u red državne financije, a s tim je djelom nastavio i kada je postao ugarskim premijerom (1892.-1895.). Financijskim je reformama u cijeloj Monarhiji stabilizirao austro-ugarsku zajedničku valutu, krunu (jedan američki dolar vrijedio je 4 935 kruna).¹²⁹

Pod Szapáryjevom vladom izrađeni su prijedlozi za reformu odnosa između države i Crkve, koje je naposljetku uvela Wekerleova uprava. Papa Lav XIII. u poslanici, posebno posvećenoj Ugarskoj, opirao se odvajanju Crkve od države, a u tome ga je podupirao i duboko religiozni vladar, koji je Crkvu smatrao jednim od najčvršćih stupova Monarhije. Franjo Josip

¹²⁷ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 168.

¹²⁸ Isto, str. 174.

¹²⁹ Isto, str. 174.

odupirao se inovacijama koje su bile uvedene u većini zapadnih zemalja nekoliko desetljeća ranije.¹³⁰

Unatoč žestokom protivljenju vladara, Bečkog suda, utjecajnih konzervativaca i visokog svećenstva, Wekerleova je vlada ishodila značajne liberalne zakone: ozakonjen je građanski brak i uvedena je državna registracija rođenih, vjenčanih i umrlih, zajamčena je sloboda vjeroispovijesti, poput jednakosti judaizma s ostalim vjerama.¹³¹

Franjo Josip nije se htio miješati u pitanje o odnosima Crkve i države nadajući se da će tim ustupcima umiriti nacionalne zahtjeve, koje su poticale glavne oporbene stranke. Novi val nezadovoljstva nastupio je u ozračju nastalom odbijanjem vladara da proglasi opću žalost i odobri državni sprovod za Kossutha, koji je umro u Torinu 1894. godine.¹³² Na pogrebnoj svečanosti Lajosa Kossutha došli su do izražaja osjećaji narodnog nezadovoljstva, dodatno pojačani i nezadovoljstvom studenata bukureštanskog sveučilišta koji su izdali memorandum (1894.) o lošem položaju svoje subraće u Ugarskoj. Sve konzervativne skupine, političke stranke i vjerske sekte okrenule su se protiv Wekerlea i njegove tolerantne i liberalne politike.¹³³ Wekerle je uništio svoj ugled pred nacijom jer se povukao po pitanju Kossuthova pogreba, ali i pred vladarem zbog neuspjeha u gušenju nezadovoljstva oko reforme vjerskih poslova. Odstupio je u siječnju 1895. godine, a zamijenio ga je barun Dezsö Bánffy.¹³⁴

¹³⁰ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 296.

¹³¹ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 174.-175.

¹³² L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 296.

¹³³ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 175.

¹³⁴ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 296.

6.3. DEZSÖ BÁNFFY (1895.-1899.)

Sl.11. Dezső Bánffy

Bánffyjev mandat obilježile su brojne svečanosti povodom tisuću godina mađarskog osvajanja Dunavskog bazena, ali i politički sukobi te nastavak socijalnih nemira i sve jači nacionalni zahtjevi nemađarskih naroda.

Godine 1896. slavilo se diljem zemlje. Svečanosti, za koje se zemlja pripremala cijelo desetljeće, odvijale su se s velikom pompom, a služile su tome da vrate ravnotežu i prikriju probleme. Organizatori tih svečanosti pretjerali su s ponosom, kao i vlasti, službene institucije i tisak. Javni događaji su se pretvorili u razmetanje velikoga stila, no tisućljeće se slavilo da bi se popularizirala državna moć i da bi se obnovila iluzija o mađarskom carstvu.¹³⁵ U ponoć na Silvestrovo zvona su zvonila istodobno u cijeloj zemlji te su svaki grad i svako selo, bez obzira na veličinu, slavili obljetnicu. Dana 2. svibnja kralj je u nazočnosti glavnih austro-ugarskih dostojanstvenika otvorio veličanstvenu tisućljetnu izložbu, koja je pokazivala veliki mađarski gospodarski i kulturni napredak u proteklih deset stoljeća. Izložba je pojačana i otvaranjem važnih objekata: otvoren je za promet Veliki bulevar (Nagykört), zatim Most Franje Josipa (današnji Most slobode) i proradila je prva električna podzemna željeznica u Europi. Počela je obnova kraljevske palače u Budimu i Trga heroja, gdje su sagrađeni memorijalna kolonada i Muzej lijepih umjetnosti. U crkvi sv. Matijaša održana je misa zahvalnosti na kojoj se prijestolonasljednik obratio naciji. Dana 8. lipnja obilježena je godišnjica krunidbe kralja Stjepana I. na kojoj su se pojavili u pratnji konjanika predstavnici grofovija i gradova i članovi aristokracije u mađarskim svečanim nošnjama. Povorka se kretala budimpeštanskom ulicom noseći zastave i transparente.¹³⁶

¹³⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 175.

¹³⁶ Isto, str. 176.

Nakon proslave tisućljeća sve se nastavilo po starom. Godina 1896. donijela je burne parlamentarne izbore i političke bitke, kao i jačanje radničkog pokreta. U Deklaraciji načela iz 1890. Socijaldemokratska stranka odbacila je revolucionarno djelovanje i prilagodila se reformiranju kapitalizma postupnom demokratizacijom države preko općeg prava glasa, socijalnih zakona i dr. Ozbiljniji su bili seljački nemiri pod vodstvom bivšeg socijaldemokrata Istvána Várkonyja. Opći štrajk žetelaca, pobune i podjela zemlje osiromašenom seljaštvu (1897. i 1898.) završili su vojnom intervencijom, protjerivanjem vođa pokreta i uhićenjima.¹³⁷

Tijekom Bánffyjevog mandata nastavljeno je isticanje mađarskog nacionalizma, koji se očitovao u sve većem broju sati mađarskog jezika u školama i promicanju mađarskog jezika u svim područjima javnog života (oko 90 posto državnih službenika govorilo je mađarski kao materinji jezik, a znala ga je samo četvrtina nemađarskih naroda). Zakonodavstvo je mađariziralo geografske nazive, a ljude se poticalo da isto čine sa svojim imenima.¹³⁸

Vođeni su i upravni i pravosudni postupci protiv vođa narodnosti koji su prosvjedovali protiv kršenja odredbi Zakona o narodnostima iz 1868. godine, a zalagali se za nacionalno priznanje i teritorijalnu autonomiju. Očit primjer toga je Memorandumski proces iz 1894. godine. Rumunjska narodna stranka tražila je odvajanje Transilvanije od Ugarske te je uz potporu rumunjskog kralja Karla I. poslala caru memorandum s pritužbama i zahtjevima. Vladar nije ni pročitao dokument te ga je proslijedio ugarskom parlamentu, no autori su ga objavili. Pokrenut je sudski postupak, koji je završio strogim kaznama. Kongres narodnih manjina u Budimpešti (1895.) odbacio je ideju mađarske nacionalne države i zahtijevao teritorijalnu autonomiju, no i on je završio optužbama i sudskim procesima zbog kleveta.¹³⁹

Velike gospodarske promjene, preustroj društva i sve dublja kriza dualističkog državnog sustava na prijelazu stoljeća bili su povoljni uvjeti za nacionalnu borbu nemađarskih naroda. Sve su nacionalne i političke stranke postale mnogo aktivnije te su se počele uključivati u politički život, nastojeći proširiti bazu glasača i stjecanjem potpore radnih klasa. U svojim su programima isticale gospodarske i društvene reforme te demokratska i politička prava. Porasle su i kulturna razina i nacionalna svijest manjinskih naroda. Sve je to do Prvog svjetskog rata stvorilo uvjete za nacionalnu neovisnost i nove političke saveze.¹⁴⁰

¹³⁷ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 298.

¹³⁸ Isto, str. 298.

¹³⁹ Isto, str. 297.

¹⁴⁰ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 179.

Siromašni slojevi, radnici i nacionalne manjine suprotstavljali su se rješenjima Bánffyjeve vlade, a njegova se okrutna politika nije sviđala ni parlamentarnoj oporbi, koja je i oborila Bánffyja potkraj 1898. godine.¹⁴¹

7. KRIZA DUALIZMA - 1905./1906.

Sl. 12. Kálmán Széll

Nakon Bánffyja na mjesto predsjednika vlade došao je bogati veleposjednik i direktor banke *Kálmán Széll*, čiji je premijerski mandat trajao od 1899. do 1903. godine. Tijekom Kálmánovog mandata izbila je kriza u odnosima Krune i Ugarske, koja je proizlazila iz starog problema vojske.¹⁴²

Vojska Austro-Ugarske daleko je zaostajala za vojskama velikih sila. U vremenu zaoštrene trke za naoružanje među velesilama (oko 1900.) međunarodni položaj Austro-Ugarske bio je slab, stoga se podizanje godišnje kvote novačenja činilo neophodnim. Ugarska parlamentarna oporba nije se protivila prijedlogu zakona o 25-postotnom povećanju.¹⁴³ Kao odgovor na Széllov prijedlog zakona o vojsci (1903.) nacionalna je oporba objavila program u kojem se tražilo uvođenje mađarskog kao zapovjednog jezika u svim ugarskim postrojbama te da mađarski nacionalni grb bude uključen u znakovlje Carske i kraljevske vojske. Nakon što su ti zahtjevi odbačeni, oporba je pribjegli opstrukciji rada parlamenta, a ta je taktika bila toliko uspješna da nije mogao biti izglasan proračun. U jesen 1903. vladar je u svom govoru u gradiću Chlopyju upozorio mađarsku oporbu da neće tolerirati potkopavanje jedinstva zajedničke vojske ni povredu njegovih carskih prerogativa. Kada je to rezultiralo padom još jedne mađarske vlade, Franjo Josip je zatražio od grofa Istvána Tisze da formira novu vladu.¹⁴⁴

¹⁴¹ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 177.

¹⁴² Isto, str. 188.

¹⁴³ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 299.

¹⁴⁴ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 188.

Sl.13. Franjo Josip i István Tisza 1905. godine

Sin moćnog premijera Kálmána Tisze, *István Tisza*, nalazio se na čelu vlade od 1903. do 1905. godine. Od 1903. pozabavio se opstrukcijom u parlamentu. Nakon privremenog uspjeha manji parlamentarni udar ostavio ga je izoliranim u studenome 1904. godine. Mnogi članovi njegove stranke suprotstavljali su se njegovim prisilnim metodama, a oporba, koju je Tisza stalno izazivao, zahtijevala je njegovu ostavku.¹⁴⁵ Godine 1904. frakcija Liberalne stranke koju je predvodio Andrassy mlađi čak je i napustila vladinu stranku te se pridružila koaliciji cijele parlamentarne oporbe na temelju progama za "poboljšavanje" dualističkog sustava. Na posljednjoj sjednici 13. prosinca 1904. godine došlo je i do nasilja, a parlament je raspušten.¹⁴⁶

Politička kriza doživjela je vrhunac na sljedećim izborima u siječnju 1905. godine. Liberalna vlada Istvána Tisze izgubila je na izborima i završilo se trideset godina liberalne vladavine. Većinu u parlamentu dobile su oporbene stranke koje su formirale koaliciju. Tisza više nije imao većinu u parlamentu, a car-kralj nije želio dopustiti da pobjednička oporba formira vladu u kojoj bi dominirala Stranka neovisnosti. Tešku političku situaciju pogoršale su još i alarmantne vijesti o revolucionarnim zbivanjima u Rusiji koja su potaknula prosvjede u gradovima i na selu diljem Ugarske. Radnici su započeli borbu s ciljem unapređivanja radnih uvjeta. Radnici u radionicama, tvornicama i gradilištima obustavili su rad. Tijekom proljeća i ljeta 1905. došlo je do velikih štrajkova, a u jednom od njih sudjelovalo je 20 000 radnika.¹⁴⁷

U takvim okolnostima zemlja nije smjela ostati bez djelotvorne vlade i čvrste političke vlasti te je Franjo Josip 1905. godine imenovao premijerom svojeg omiljenog vojnika – *Gézu Fejérváryja* (1905.-1906.), bivšeg ministra obrane i zapovjednika Ugarske kraljevske garde. Mađari su odmah prosvjedovali, a nakon što je Fejérváryjevoj neustavnoj vladi izglasano nepovjerenje u parlamentu, parlament je objavio da će pokrenuti tradicionalni

¹⁴⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 188.

¹⁴⁶ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 188.

¹⁴⁷ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 188.-189.

oblik pasivnog otpora. To je značilo da županije neće prikupljati poreze, davati svoj godišnji broj novaka te da se neće pokoravati vladinim naredbama. Uz tu su ideju stali i konzervativni zemljoposjednici i svećenstvo, koji su patili pod liberalnom vladavinom.¹⁴⁸

Sl.14. Géza Fejérváry

Vlada je nato prihvatila prijedlog ministra unutrašnjih poslova Józsefa Kristóffyja da se narodnom otporu treba suprotstaviti uvođenjem izbornih reformi i reformi sustava socijalne skrbi. To bi bilo vrlo značajno za vladu jer bi mogla pridobiti Socijaldemokratske stranke, organizirane mase radnika, radikalnu inteligenciju i političare nacionalnih manjina.¹⁴⁹ Najava izborne reforme bila je zapravo taktička prijetnja parlamentarnoj koaliciji, koja nije odustajala od svojeg uvjeta da Ugarska dobije vlastitu vojsku. No, "s općim pravom glasa, Mađžari bi bili u manjini prema ostalim narodnostima; k tome, sitno plemstvo bilo bi u manjini prema mađarskom seljaštvu i gradskom radništvu", pa je ta prijetnja i bila pretjerana za carskog generala Fejérváryja. Bio je to, prema Tayloru, "tek uperen, ali čvrsto zakočen pištolj."¹⁵⁰

Dana 15. rujna pred parlamentom su se odvijale demonstracije u kojima je 100 000 radnika zahtijevalo opće pravo glasa i slobodno sindikalno organiziranje. Oporba je planirala na ponovnom sastanku parlamenta 10. listopada podnijeti i svoje zahtjeve prema Beču, no to se nije dogodilo. Vođe oporbene koalicije su također prosvjedovali, no od svojih su pristaša zatražili očuvanje ustavnosti. Javno su prekorili ispade radikalnih narodnih elemenata pokazujući time očitu želju za pregovorima i kompromisnim rješenjem. Želja za pregovorima bila je pojačana i revolucionarnim zbivanjima u Rusiji, carev Listopadski manifest kojim je uvedeno opće pravo glasa, te moskovski ustanak u prosincu. Vođe oporbe objavili su da bi bili zadovoljni načelnim priznanjem pravednosti mađarskih vojnih zahtjeva, no Franjo Josip

¹⁴⁸ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 189.

¹⁴⁹ Isto, str. 189.

¹⁵⁰ A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija: 1809-1918*, str. 257.

je vojnim sredstvima raspustio parlament u veljači 1906. godine, zaprijetivši uvođenjem apsolutističke vlasti.¹⁵¹

U travnju 1906. mađarska je koalicija zaključila tajni sporazum s Franjom Josipom u kojemu je potpuno odustala od otpora zajedničkoj vojsci te je pristala formirati vladu na osnovi sporazuma o nagodbi iz 1867., napuštajući tako vojne i druge nacionalne ustupke Ugarskoj. Obećanje o obnovi ekonomske Nagodbe ispunjeno je 1907. godine, no obećanje o demokratskoj izbornoj reformi nikada nije ispunjeno.¹⁵² Sklapanjem sporazuma s koalicijom vladar se odrekao uvođenja općeg izbornog prava i imenovao ustavnu vladu. Opće izborno pravo ostat će u programu svake ugarske vlade sve do 1918. godine, a za njezino će se odgađanje uvijek naći neka isprika, pa će sa sustavom ograničenog prava glasa Ugarska i dočekati svoju propast 1918. godine.¹⁵³

Kriza vlade 1905. do 1906. završila je bez rezultata, nisu postignuti ni nacionalni ustupci ni demokratske reforme, no na vidjelo je barem izašla prava narav oporbe. Njezina četverogodišnja vladavina i kapitulacija pred Franjom Josipom pokazale su da se zemljoposjedničko plemstvo i srednja klasa, koji su joj pripadali, ne razlikuju od stare vladajuće stranke. Manipulirali su narodom tradicionalnim nacionalnim geslima, a njihova je vlast bila nedemokratska. "Kriza je ipak imala jednu dobru posljedicu: snage demokracije, stvarna nacionalna i socijalna oporba sustavu postala je organiziranija, jača, i postigla je određen stupanj kohezije."¹⁵⁴

8. DRUGA VLADA WEKERLEA I TISZE

8.1. SÁNDOR WEKERLE (1906.-1910.)

Političkom krizom 1905., koja je bila praćena klasnom borbom i nacionalnim otporom diljem Ugarske, nacionalna je oporba nakon trideset godina napokon došla na vlast. Unatoč tome što je 1906. godine Stranka neovisnosti osvojila većinu mjesta u parlamentu, ništa se nije promijenilo. Ustavna stranka obećala je nacionalne, a Katolička narodna stranka socijalne reforme, no ništa od toga nije ispunjeno za vrijeme druge Wekerleove vlade (1906.-1910.), koju su podupirale te stranke. Ipak, zemljoposjednicima je ispunjeno obećanje o visokim

¹⁵¹ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 189.-190.

¹⁵² Isto, str. 190.

¹⁵³ A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija: 1809-1918*, str. 260.

¹⁵⁴ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 190.

cijenama poljoprivrednih proizvoda, a srednja je klasa dobila znatnu novčanu potporu za razvoj industrije. Uvedeni su i novi propisi za rad administracije i njihove su plaće porasle.¹⁵⁵

Nacionalističko mađarsko javno mnijenje umireno je novim *Zakonom o obrazovanju* (1907.), koji je za cilj imao mađarizaciju nemađarskih naroda. Tim su Zakonom, poznatim kao "Lex Apponyi", nastavnicima podignute plaće, ali su njime i nemađarske škole prisiljene osigurati da njihovi učenici do kraja četvrtog razreda nauče mađarski jezik. Znanje mađarskog jezika postalo je preduvjetom za zapošljavanje na državnim željeznicama.¹⁵⁶

Unatoč tome, važne nacionalne reforme - uvođenje mađarskog kao službenog jezika u mađarsku vojsku, stvaranje neovisne carinske zone i uvođenje općeg prava glasa – nisu provedene. Godine 1906. vladar je pristao na uvođenje općeg prava glasa, ali do promjena nije došlo. Ispunjeno je jedino obećanje Wekerleove vlade o obnovi ekonomske Nagodbe s Austrijom (1907.), premda su ugovoreni uvjeti bili nepovoljni za Ugarsku.¹⁵⁷

U Wekerleovu drugu vladu ušla su tada ugledna imena, pa je njezin član bio grof Gyula Andrásy mlađi, pisac i stranački vođa; grof Albert Apponyi, poljoprivredni stručnjak Ignac Daranyi, Ferenc Kossuth, koji je bio 'blijeda sjena svojega slavnog oca'.¹⁵⁸

8.1.1. POLITIČKE ORGANIZACIJE SELJAŠTVA

Za vrijeme koalicijskih godina pojavile su se nove političke snage, koje su shvatile da "stvarna alternativa tradicionalnom liberalizmu nije bio konzervativni liberalizam, koji je predstavljala oporba, već radikalna demokracija."¹⁵⁹

To su sada počeli uviđati seljaštvo i niža srednja klasa. Prve neovisne političke organizacije seljaštva pojavile su se između 1906. i 1910. godine u *Seljačkoj stranci* Andrása Áchima i *Stranci nacionalne neovisnosti i malih posjednika '48.*, koju je predvodio István Nagyatádi Szabó. Áchim je osnovao svoju stranku u Békéscsabi (1906.), stranku koja je prvi put povezala pitanje političke demokracije sa zahtjevom za podjelu velikih zemljoposjeda među seljaštvom. Áchima su lišili mjesta u parlamentu te su ga klevetali, optuživali i napadali, no popularnost njegove stranke brzo ja rasla u unutrašnjosti zemlje te u Panonskoj nizini. Mađarska klasa nije više mogla tolerirati Áchima te su ga u svibnju 1911. ubila dva sina Endrea Zsilinszkyja uz izgovor da je zlostavljao njihovu obitelj.¹⁶⁰

¹⁵⁵ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 198.

¹⁵⁶ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 302.

¹⁵⁷ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 198.

¹⁵⁸ Isto, str. 198.

¹⁵⁹ Isto, str. 198.

¹⁶⁰ Isto, str. 198.-199.

Szabo je osnovao svoju stranku u Transdanubiji. U odnosu na Áchimovu, ta stranka nije sasvim odbacila sustav veleposjeda, ali je tražila ukidanje neotuđivih posjeda, pravedniju raspodjelu zemlje i opće pravo glasa. Stranka malih posjednika bila je manje radikalna od Achimove stranke, no i ona je također težila demokratskoj preobrazbi.¹⁶¹

Radikalni demokrati bili su naglasniji od svih oponenta režima. Svoja su uvjerenja objavljivali u dnevnom listu *Huszadik Század* (Dvadeseto stoljeće) pokrenutom 1900. godine. Kao politička stranka ta se radikalna skupina pojavila tek 1914. godine pod imenom Nacionalna građanska radikalna stranka, a njezin program obuhvaćao je: ukidanje feudalnih ostataka, reformu zemljoposjeda, ljudska prava, neovisni porezni sustav, zaštitu državnih interesa i jednakost narodnih manjina. Radikali su surađivali s radničkim pokretom te su vjerovali da nacionalna autonomija mora biti povezana s programom društvene obnove.¹⁶² U svom članku "Prema novoj Ugarskoj" Oszkár Jászi nagovijestio je ideju o tome "da je moguće pomiriti nacionalnu neovisnost i demokratski napredak odnosno stvoriti državu koja se primjerenim reformama preobražava u zajednicu naroda."¹⁶³

Socijaldemokratska stranka također je dobila znatan utjecaj i to uglavnom zahvaljujući talentiranim vođama poput Garamija ili Bokányija. Vodstvo stranke zagovaralo je revoluciju kao konačni cilj stranke i stvaranje socijalističkog društva, no u praksi je željelo slijediti put reformi. Glavni zahtjevi stranke bili su opće pravo glasa, građanska prava, nacionalna jednakost, ukidanje privilegija i dr.¹⁶⁴

Unutar Stranke neovisnosti Gyula Justh i njegovi lijevo orijentirani pristaše bili su razočarani konzervativnim vođama te stranke. Tu je promjenu smjera podupirao i grof Mihály Károly, mladi aristokrat koji je na političku scenu stupio 1910. godine i postao uskoro vođom političara u borbi za neovisnost. Uz potporu dijela niže srednje klase koja je težila idealima iz 1848., te seljaka i intelektualaca, Justh je raskinuo s vodstvom stranke, Ferencom Kossuthom i grofom Albertom Apponyijem, te 1909. osnovao novu stranku. Ta je stranka bila uvijek stranka seljaka, obrtnika i siromašnih intelektualaca, no zahvaljujući Justhovim naporima vratila se izvornom programu Lajosa Kossutha iz 1848.¹⁶⁵

¹⁶¹ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 199.

¹⁶² Isto, str. 192.-193.

¹⁶³ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 304.

¹⁶⁴ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 191.

¹⁶⁵ Isto, str. 199.

8.2. ISTVÁN TISZA (1913.-1917.)

Koalicijska je vlada od samog početka bila klimava, a njezino se unutrašnje jedinstvo naposljetku i raspalo (1909.) te je vlada pala 1910. godine. Wekerle je morao odstupiti, a zamijenila ga je stara liberalna skupina pod vodstvom grofa Károlyja Khuena-Héderváryja i Lászlóa Lukácsa. Obojica su bili pristaše Istvána Tisze, a njihova se stranka zvala Nacionalna stranka rada (*Nemzeti Minikapárt*).¹⁶⁶

Nakon poraza 1905. Tisza je raspustio Liberalnu stranku i privremeno se povukao iz politike da bi ponovno razmotrio društvene i političke prilike u zemlji. Nakon stanke vratio se s novim pristupom. Tisza je uvidio da pravi neprijatelj nije parlamentarna oporba, već sve jači demokratski i socijalistički narodni pokreti. Najvažnija zadaća vladajuće klase bila je boriti se protiv tog pokreta i očuvati društveni i politički *status quo*. Tiszin glavni cilj nije stoga bio dobro funkcioniranje parlamenta, već očuvanje vlasti i imovine vladajuće klase. Oko sebe je zato okupio posjedničke klase i konzervativne snage, a nije isključivao ni pregovore s vođama hrvatske i rumunjske nacionalne manjine te se nije libio uporabe sile u svrhu slamanja parlamentarne opstrukcije.¹⁶⁷

U svibnju 1912. godine Tisza je izabran za predsjednika Donjeg doma. U Budimpešti i provinciji izbile su zbog toga masovne demonstracije. Demonstranti su gradili barikade da bi se suprotstavili policiji i žandarima na konjima, koji su poslani da ih rastjeraju. Prevrtani su tramvaji te je na kraju i vojska pokušala uspostaviti red. Vlada je naposljetku uspjela ugušiti prosvjede.¹⁶⁸ Na masovnim prosvjedima uperenima protiv Tiszinih slabo prikrivenih planova izbile su ulične borbe između policije i prosvjednika u kojima je na "krvavi četvrtak", 23. svibnja 1912., smrtno ranjeno šestero ljudi. Tisza je uz pomoć policije izbacio iz parlamenta svoje protivnike i progurao zakon o vojsci, koji je dugo vrijeme bio sporan, kao i nacrt zakona kojim se pripremalo za rat, a za koji je Tisza bio uvjeren da će izbiti između Habsburške Monarhije i njezinih protivnika u regiji. To su bili zakoni koji bi ograničili slobodu udruživanja, okupljanja i tiska, koji bi zabranili republikansku propagandu i omogućili vladi da uvede izvanredno stanje. Očekivanja Tisze, koji je u lipnju 1913. od Lukácsa preuzeo položaj predsjednika vlade, bila su opravdana činjenicom da je Balkan postao bure baruta.¹⁶⁹

¹⁶⁶ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 199.

¹⁶⁷ Isto, str. 199.-200.

¹⁶⁸ Isto, str. 200.

¹⁶⁹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 305.

8.2.1. BALKANSKI RATOVI (1912.-1913.). POSLJEDICE

Godine 1911. Italija je započela rat protiv Turske kako bi osvojila Tripolis i Cirenaiku. Taj je rat dao povod članicama Balkanskog saveza (Srbija, Crna Gora, Bugarska, Grčka) za rat za oslobođenje od osmanske vlasti. U Prvom balkanskom ratu (1912.) Turska, koju su već odavno prozvali *bolesnikom na Bosporu*, je poražena te je gotovo istisnuta iz Europe. Rat je završen Londonskim ugovorom iz 1913. godine. Velesile su se složile oko stvaranja neovisne albanske države koja je trebala spriječiti Srbiju da izađe na more, zbog čega se pozornost Srbije i Grčke i usredotočila na Makedoniju. U prepirci oko podjele Makedonije izbio je Drugi balkanski rat (1913.) koji je Bugarska započela sa svojim bivšim saveznicama Srbijom, Crnom Gorom i Grčkom. Austrija je tada pokušala intervenirati u korist Bugarske tako što je zaprijetila Srbiji ratom ako se ne povuče s mora. U rat se uključila i Rumunjska (do tada neutralna), pa čak i Turska. Rat je završio teškim porazom Bugarske. Mirom u Bukureštu 10. kolovoza 1913. godine, Makedonija je bila podijeljena između Grčke, Bugarske i Srbije.¹⁷⁰

Dva su balkanska rata predstavljala ozbiljnu sramotu Monarhije. Pokazali su da ona više ne može spriječiti nove balkanske države da slijede svoje ciljeve u regiji koju je Austro-Ugarska oduvijek smatrala svojim interesnim područjem. Od njezinih potencijalnih saveznika, Bugarska je bila iscrpljena, a Rumunjska se pokazala nepouzdanom.¹⁷¹

Snažne i samosvjesne male balkanske države, koje su se pojavile na južnim i istočnim granicama Austro-Ugarske mogle su se okrenuti protiv carstva na Zapadu, ali i računati na potporu velikih sila – Francuske i Rusije. Nasuprot tome, Trojni savez gubio je čvrstoću, jer se Italija udaljila od saveza, a čak ni Njemačka nije bila spremna dati punu potporu austro-ugarskom širenju na Balkanu. Balkan je mogao eksplodirati svakog časa, a nacionalizam tamošnjih naroda prijetio je samom opstanku multinacionalnog carstva. Srbi, Rumunji, Talijani, svi su oni željeli neka područja Monarhije kako bi stekli puno nacionalno jedinstvo.¹⁷²

¹⁷⁰ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 276.-277.

¹⁷¹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 305.

¹⁷² P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 200.

9. MAĐARSKA U PRVOM SVJETSKOM RATU

9.1. BALKAN – »BAČVA BARUTA«

Nakon gubitka pozicija u Njemačkoj i Italiji, Balkan je ostao jedino područje gdje je Monarhija mogla provoditi aktivnu vanjsku politiku. Okupacija Bosne i Hercegovine trebala je biti polazna točka. Glavni je problem bio vezan uz odnos sa Srbijom, budući da je program stvaranja *velikosrpskog carstva* zahvaćao zemlje za koje je i Beč bio zainteresiran.¹⁷³ Nakon Berlinskog kongresa (1878.) Srbija je bila prepuštena utjecaju Austro-Ugarske te je pod dinastijom Obrenovića postala trgovinski i u vanjskoj politici ovisna o Austro-Ugarskoj, a tajnim ugovorom iz 1881. godine odrekla se i pretenzija na okupiranu Bosnu i Hercegovinu.¹⁷⁴ Prepuštanje Bosne i Hercegovine austro-ugarskoj upravi bio je kraj iluzije kako će svi Srbi biti sjedinjeni u proširenoj neovisnoj Srbiji ili da će, u nešto manjoj mjeri, "ovaj prostor biti most buduće zajedničke države južnoslavenskih naroda."¹⁷⁵

Dolaskom Karađorđevićevaca na vlast Srbija se otela pokroviteljstvu Monarhije i približila Rusiji, čime je sada postala "čep na glavnom prometnom pravcu kroz moravsko-varždarsku dolinu kojim se kretao njemački i austro-ugarski prodor prema istoku."¹⁷⁶ Srbija je sada obnovila svoje teritorijalne pretenzije, a vrhovi Austro-Ugarske bili su zaokupljeni »jugoslavenskom zavjerom« odnosno uvjerenjem o utjecaju Srbije na poticanje raspoloženja južnoslavenskih nacija Monarhije prema ujedinjenju sa Srbijom. Vladajući vrhovi Monarhije čekali su zbog toga priliku da zarate protiv Srbije, čime je otvoreno novo krizno žarište u odnosima dvaju saveza.¹⁷⁷

Prilika za to došla je nakon Balkanskih ratova nakon kojih su se odnosi između Austro-Ugarske i Srbije još više zaoštrili. Uvjerenje da se Srbija, koju je u ideji stvaranja ujedinjene južnoslavenske države podupirala Rusija, izvukla od posljedica, davalo je loše nade za budućnost Monarhije, a posebno Ugarske. Dok je ratna stranka, okupljena oko zapovjednika Franza Conrada von Hötzendorfa u Beču, zahtijevala vojni obračun sa Srbijom već u vrijeme Drugog balkanskog rata, Tisza i tradicionalna politička elita bojali su se da će to potaknuti nacionalističke osjećaje među austro-ugarskim Srbima. Dok je sporazum s južnim Slavenima smatrao nemogućim, Tisza je pokušao pregovarati s vođama rumunjske Narodne stranke i postići savezništvo, no taj je pokušaj bio bezuspješan.¹⁷⁸

¹⁷³ E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 266.

¹⁷⁴ N. Stančić, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, str. 193.

¹⁷⁵ D. Dukovski, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, str. 193.

¹⁷⁶ N. Stančić, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, str. 197.

¹⁷⁷ Isto, str. 198.

¹⁷⁸ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 305.

Sl.15. Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand

U takvim se okolnostima dogodio sudbonosni posjet Sarajevu nadvojvode Franje Ferdinanda, koji je došao u inspekciju vojnih vježbi koje su se odigravale u Bosni (1914.), a koje su trebale pokazati austro-ugarsku snagu na Balkanu. Vrijeme parade bila je "implicitna provokacija srpskih nacionalnih osjećaja: 28. lipnja bila je godišnjica poraza srednjovjekovne srpske države u bitki na Kosovu polju 1389. godine."¹⁷⁹ Radi postizanja unutrašnjopolitičkog zadovoljstva u Monarhiji taj je konzervativno-katolički nastrojen nadvojvoda predviđao uvođenje trijalističke koncepcije, umjesto dualizma. Prema toj koncepciji Slaveni bi dobili ista prava kao i Mađari.¹⁸⁰ Srpski su krugovi stoga u proslavenskoj usmjerenosti Franje Ferdinanda vidjeli smetnju velikosrpskim planovima. Vojna obavještajna služba u Beogradu priželjkivala je njegovo nasilno uklanjanje iz dvostrukih razloga: to bi rasplamsalo srpske nacionalističke strasti i, s druge strane, "spriječilo reformu Habsburške Monarhije, koja bi među južnim Slavenima mogla umanjiti oduševljenje za ujedinjenje sa Srbijom."¹⁸¹ Dana 28. lipnja 1914. godine Gavrilo Princip, bosanski Srbin koji je studirao u Beogradu, ubio je u Sarajevu nadvojvodu Franju Ferdinanda - habsburškog prijestolonasljednika – i njegovu suprugu. "Sretno vrijeme mira je isteklo, a pripremljena je pozornica za rat."¹⁸²

U političkim i vojnim krugovima Beča atentat na Franju Ferdinanda iskorišten je kao prilika za izravnavanje računa sa Srbijom i ponovnu potvrdu ugleda Monarhije. Njemački car Vilim II. i njegovi generali pritisnuli su zajedničku vladu, osobito Tiszu, koji je strahovao od rumunjskog napada i plana pripojenja balkanskih i drugih država, koji je zastupao ratoborni austrijski zapovjednik glavnog stožera Conrad von Hötzendorf. Tisza je smatrao da bi velika teritorijalna ekspanzija okrenula nacionalno pitanje u korist manjina, što bi možda rezultiralo pobjedom federalizma u Monarhiji. Tisza se zalagao za diplomatsko rješenje sve dok ga

¹⁷⁹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 306.

¹⁸⁰ E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 263.

¹⁸¹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 306.

¹⁸² Isto, str. 306.

austrijski i njemački političari nisu uvjerali da će Rumunjska ostati neutralna i da se Slaveni više neće uključivati u Monarhiju.¹⁸³

Iako nije bilo čvrstih dokaza o upletenosti Srbije u sarajevski atentat, Beogradu je 23. srpnja 1914. godine poslan oštar ultimatum u kojem se, između ostalog, tražilo slobodno uključivanje austro-ugarskih agenata u istraživanje priprema atentata na srpskom teritoriju. Srbija je dva dana kasnije odbacila ultimatum, ne zbog svoje nevinosti, već zato što su je saveznice, Francuska i Rusija, na to ohrabrivale shvativši da je došlo vrijeme za opći ratni sukob. Dana 28. srpnja 1914. godine Austro-Ugarska je objavila rat Srbiji, a potom su to učinile i ostale članice obaju saveza uvukavši u rat gotovo cijeli europski kontinent.¹⁸⁴

9.2. TIJEK RATA. STANJE U UGARSKOJ

U Ugarskoj, kao i drugdje, vijest o objavi rata primljena je s neočekivanim domoljubnim oduševljenjem. Vođa oporbene Stranke neovisnosti grof Mihály Károlyi predložio je obustavu političkih rasprava nadajući se da će u zamjenu za podršku rata dobiti demokratske ustupke. Vojnici su odlazili na bojište praćeni veselim ceremonijama, u nadi da će se vratiti kao pobjednici, no ratni planovi Centralnih sila su se izjalovili.¹⁸⁵

U ratu za koji su svi vjerovali da će biti kratak neodgovarajuće pripremljene i loše vođene vojske Carstva doživljavale su poraz za porazom. Ofenziva Monarhije zaustavljena je u Srbiji i samo uz pomoć Njemačke Monarhija je mogla zaustaviti ofenzivu Rusije u prosincu 1914., probiti se na rusku frontu u svibnju 1915. i napredovati na srpskom teritoriju.¹⁸⁶ Do ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat (u travnju 1917.), zaraćene su strane bile otprilike ravnopravne, a vojni su rezultati išli nešto više u korist Centralnih sila. Centralni savez proširen je od 1914. do 1915. pridruživanjem Turske, koja se nadala osveti Rusije za gubitke iz prethodnog stoljeća, te Bugarska, koja se željela proširiti na Balkanu.¹⁸⁷ Ulazak Italije u rat na strani Antante primorao je Austro-Ugarsku na ratovanje na još jednom bojištu. Tijekom 1915. Centralne su sile postigle značajne uspjehe na istočnoj bojišnici i na Balkanu, no već sljedeće godine ruska je ofenziva vratila bojišnicu natrag na austro-ugarski teritorij. To je napredovanje potaknulo ulazak Rumunjske u rat protiv Centralnih sila i napad na Transilvaniju (Erdelj), koji je bio bezuspješan.¹⁸⁸

¹⁸³ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 323.

¹⁸⁴ Isto, str. 323.

¹⁸⁵ Isto, str. 323.

¹⁸⁶ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 203.

¹⁸⁷ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 324.

¹⁸⁸ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 204.

Sve teži položaj Centralnih sila olakšan je 1917. godine ruskom revolucijom zbog koje se Rusija povukla iz rata (1918.), no ulazak Sjedinjenih Američkih Država u rat na strani Antante poništio je uspjehe. Unatoč njemačkim taktičkim pobjedama na zapadnoj fronti i austro-ugarskom ratu protiv Italije, materijalna i vojna nadmoć neprijatelja postala je nedostižna. Trpeći teške poraze od samog početka rata, Carstvo je do kraja 1917. godine bilo sasvim iscrpljeno, pa su se u armiji pojavljivali demoralizacija, dezerterstvo i pobune.¹⁸⁹

Iscrpljena je bila i Ugarska, čiji su gospodarski i vojni resursi bili pod velikim opterećenjem još od prvih neuspjeha na istočnom bojištu, što je vodilo demoralizaciji civilnog stanovništva. Ugarska je u četiri godine na bojište poslala više od jedne trećine od ukupno devet milijuna vojnika Monarhije. Polovica od više od jednog milijuna poginulih i gotovo polovica od dva milijuna zarobljenih dolazile su iz ugarskog dijela Carstva.¹⁹⁰

Vojnici na bojištima dobivali su vijesti o pomanjkanju hrane, procvjetalom crnom tržištu i općim nemirima. Većina najvažnijih industrijskih postrojenja prešla je na ratnu proizvodnju i bila je pod vojnim nadzorom, podvrgnuta vojnoj disciplini. U općem padu produktivnosti proizvodnja krušnih žitarica pala je na dvije trećine, a 1918. i na polovicu prijeratne proizvodnje. Vlada je uvela prisilan otkup poljoprivrednih proizvoda, stoke i konja, a pribjegli su i rekvizicijama, no to nije riješilo problem opskrbe gradskog stanovništva. Životni uvjeti radništva su se 1915. ozbiljno pogoršali, a diljem zemlje nedostajalo je hrane i goriva. Sve veći broj ratnih udovica, siročadi i vojnih invalida jedva je preživljavao, a posebno je teško bilo onima s fiksnim prihodima ili plaćom čija je vrijednost pala na između polovice i dvije trećine prijeratnog iznosa.¹⁹¹

Rastuće nezadovoljstvo naroda ohrabrilo je antiratne aktivnosti socijaldemokrata i radikalnih ljevičara, a radnici su sa simpatijama primili antiratnu kampanju Mihályja Károlyija u parlamentu (1916.) Unatoč vojnoj disciplini, izbijali su štrajkovi, a kao posljedica sve jače socijalističke agitacije i utjecaja februarske i oktobarske revolucije 1917. u Rusiji bili su zahtjevi za mirom i društvenim i političkim reformama. "Ta je čežnja počela zahvaćati i vojnike na bojištu, potičući vlade zaraćenih zemalja da iznesu mirovne prijedloge."¹⁹²

¹⁸⁹ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 204.

¹⁹⁰ L. Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 325.

¹⁹¹ P. Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 204.-205.

¹⁹² Isto, str. 204.-205.

9.3. »IZGUBILI SMO OVAJ RAT«

Veći dio vladajuće stranke, s Tiszom u prvom redu, inzistirao je na ostanku u ratu do konačne pobjede, ne samo zbog njegove osobne odgovornosti za objavu rata, već i zato što su shvaćali s kojim će se posljedicama suočiti Ugarska u slučaju poraza. Umjerena oporba s mlađim Andrásyjem i Apponyijem na čelu također je podržavala ratne ciljeve i politiku savezništva, no isticala je i potrebu unutarnjih reformi, a ne represije. Károlyi se odcijepio od Stranke neovisnosti i surađivao je sa socijaldemokratima i radikalnim demokratima, zalagajući se za opće pravo glasa i "mir bez aneksija".¹⁹³

Nakon smrti Franje Josipa 21. studenoga 1916. godine, na njegovo mjesto došao je Karlo (kralj Karlo IV. od Ugarske), koji je pokušao smiriti nezadovoljstvo reformama i mirovnim prijedlozima, no bezuspješno. Karlo je htio odgoditi krunidbu u Budimpešti, kako se ne bi morao zakleti na vjernost ugarskom ustavu i očuvanje integriteta »zemalja svetog Stjepana«. Tisza je na to reagirao prijetnjom obustave isporuke hrane Beču, na što ga je Karlo pritisnuo projektom o izbornom pravu u Ugarskoj i otjerao ga s položaja. Na Tiszino mjesto došao je Wekerle, »mađarizirani« Nijemac, koji je sada zavladao uz Tiszinu podršku.¹⁹⁴

Wekerle je tijekom 1918. godine nekoliko puta nudio ostavku, no vladar i njegovi savjetnici to su odbili, jer nisu htjeli na to mjesto postaviti oporbenog vođu Károlyija. U zemlji su tijekom cijele godine izbijali prosvjedi i pobune, a poticani su boljševičkim idejama ratnih zarobljenika koji su se tada vraćali iz Rusije.¹⁹⁵ U kolovozu 1918. godine propala je posljednja njemačka velika ofenziva na zapadu, a započela protuofenziva Antante. István Tisza obratio se 17. listopada mađarskom parlamentu objavivši: »Slažem se s onim što je grof Károlyi rekao jučer. Izgubili smo ovaj rat«.¹⁹⁶

Wekerleov kabinet odstupio je 23. listopada, a pod Károlyijevim je predsjedništvom formirano Mađarsko narodno vijeće od članova Stranke neovisnosti, radikala, Socijaldemokratske stranke i različitih skupina intelektualaca iz glavnog grada. Proglasom od dvanaest točaka pozivali su na potpisivanje mira, neovisnost Mađarske, demokratske reforme i priznanje prava nacionalnim manjinama, bez narušavanja teritorijalne cjelovitosti zemlje. Nakon što vladar nije imenovao Károlyija za predsjednika vlade, u zemlji je izbila revolucija. Palo je nekoliko žrtava, a među njima i Tisza, kojega je u vlastitom domu ubila skupina vojnika.¹⁹⁷

¹⁹³ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 326.

¹⁹⁴ A. J. P. Taylor, Habsburška Monarhija: 1809-1918, str. 300.

¹⁹⁵ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 326.-327.

¹⁹⁶ Isto, str. 334.

¹⁹⁷ Isto, str. 334.-335.

Revolucija je rezultirala mađarskim odcjepljenjem od Austrije (31. listopada Ugarska je prekinula uniju s Austrijom), a 16. studenoga proglašena je neovisna Mađarska. Do veljače 1919. mađarska je vlada, zbog neuspjeha na unutarnjem i vojnom planu, izgubila podršku u narodu, a na vlast dolazi Komunistička partija pod vodstvom Béle Kuna te proglašava Mađarsku Sovjetsku Republiku (21. ožujka 1919.) Kun se vratio iz zarobljeništva u Rusiji te je osnovao partiju kojom je brzo zadobio popularnost među radnicima, demobiliziranim vojnicima i nezaposlenima. Podrška naroda komunističkoj vlasti bila je kratkotrajna, a prodiranje rumunjske vojske prisililo je Revolucionarnu vladu na ostavku. Budimpešta je osvojena u kolovozu 1919. i nakon samo 133 dana nestalo je Mađarske Sovjetske Republike.¹⁹⁸

Sl.16. Raspad Austro-Ugarske nakon Prvog svjetskog rata

Sile pobjednice Prvog svjetskog rata, donijele su odluke koje su obvezale poražene države: Njemačku, Austriju, Mađarsku, Bugarsku i Tursku na ustupanje teritorija i plaćanje ratnih odšteta, bez mogućnosti promjene. Dana 4. lipnja 1920. godine u palači Trianon u Versaillesu potpisan je mirovni ugovor s Mađarskom. Po odredbama sporazuma Mađarska je izgubila dvije trećine svojih nekadašnjih teritorija (bez Hrvatske), koji je podijeljen između Austrije, Čehoslovačke, Kraljevine SHS i Rumunjske. Izgubila je gotovo šezdeset posto stanovništva, uključujući i trideset posto etničkih Mađara. Svaki je treći Mađar sada živio u nekoj stranoj državi. Država se smanjila s 282.000 na 93.000 kvadratnih kilometara, sa samo 7,6 milijuna od nekadašnjih 18,2 milijuna stanovnika.¹⁹⁹ Osim teritorijalnih promjena, Mađarska je mirovnim sporazumom obvezana na plaćanje reparacija, a zabranjeno joj je bilo odreći se svog suvereniteta (tj. ujediniti se s Austrijom) i držati vojsku, osim 35.000 lako naoružanih vojnika, radi održavanja unutarnjeg mira.²⁰⁰

¹⁹⁸ P. Hanak, Povijest Mađarske, str. 213.-218.

¹⁹⁹ L. Kontler, Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi, str. 348.

²⁰⁰ Isto, str. 347.-348.

10. ZAKLJUČAK

U ovom diplomskom radu bavili smo se političkom poviješću mađarske države od sklapanja Nagodbe (1867.) do Prvog svjetskog rata odnosno politikom Kraljevine Ugarske prema Habsburškoj Monarhiji te nacionalnom i socijalnom pokretu na području Ugarske.

Kratak pregled političkih zbivanja od šezdesetih godina devetnaestog stoljeća, pa sve do početka dvadesetog stoljeća, pokazao je težnju mađarskog političkog vodstva za priznanjem teritorijalne cjelovitosti Ugarske i uspostavljanjem zakona iz 1848. Mogućnost ostvarivanja tih težnji ogledala se u taktičnoj politici prema Habsburškoj Monarhiji. Ta je politika bila otežana činjenicom da otpor bečkim presizanjima nije bio jedinstven, budući da su postojale struje koje su se zalagale za ostanak u okvirima Monarhije, ali i one, radikalne, koje su se zalagale za potpuni prekid veza. Austro-Ugarskom Nagodbom 1867. godine mađarsko nacionalno pitanje bilo je djelomično riješeno - Dvor je odustao od centralizma, zadržavši snažan utjecaj na zajedničke poslove, a mađarska je politika priznanjem cjelovitosti Habsburške Monarhije zapravo odustala od samostalnosti postignute 1848. godine.

Osim u odnosu prema bečkom dvoru mađarsko je političko vodstvo moralo voditi i pažljivu politiku prema nacionalnom pokretu pretežito slavenskih naroda Monarhije. Sklapanje Nagodbe za austroslavističku je politiku nacionalnih pokreta bio novi poraz nakon sloma 1849. godine, kao i mađarizacija koja se sve više provodila zaobilazeći i kršeći Zakon o narodnostima iz 1868. Stanje u Ugarskoj bilo je uzdrmano i sve češćim pobunama seljaštva te jačanjem radničkog pokreta na prijelazu stoljeća zbog sve dublje krize dualističkog državnog sustava. Političkom krizom iz 1905. parlamentarna je oporba na čelu sa Strankom neovisnosti nakon trideset godina napokon došla na vlast, no nije ispunila zadana obećanja o nacionalnim ustupcima Ugarskoj. Sve je to početkom dvadesetog stoljeća rezultiralo jačanjem demokratskih i socijalističkih narodnih pokreta.

Pozicija Ugarske, kao i Dvojne Monarhije, dovedena je u pitanje zbivanjima na međunarodnoj sceni - Balkan je postao žarištem sukoba suprotstavljenih blokova, koji je naposljetku rezultirao izbijanjem Prvog svjetskog rata. Zbivanja na bojišnici i teško gospodarsko stanje u Ugarskoj potaknuli su antiratnu kampanju Mihályja Károlyija u parlamentu (1916.) isticanjem zahtjeva za mirom bez aneksija. Međutim, Tiszin strah od posljedica s kojima bi se Ugarska mogla suočiti u slučaju poraza naposljetku se i ostvario. Mirovnim sporazumom u palači Trianon u Versaillesu (1920.) Mađarska se obvezala na teritorijalne ustupke i plaćanje reparacija te je nestalo okvira unutar kojega se težilo ostvariti ideju hegemonističke, velikomađarske politike.

11. POPIS LITERATURE

- Dukovski, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, I. dio:1800.-1914., Alinea, Zagreb 2005.
- Hanak, Péter, *Povijest Mađarske*, BARBAT, Zagreb, 1995.
- Kóntler, László, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2007.
- Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, BARBAT, Zagreb, 2002.
- Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
- Taylor, Alan John Percivale, *Habsburška Monarhija:1809-1918*, ZNANJE, Zagreb, 1990.
- Zöllner, Erich, Schüssel, Therese, *Povijest Austrije*, BARBAT, Zagreb, 1997.

12. POPIS PRILOGA

- Slika 1. *Franjo Josip I. (1848.-1916.)*, http://bs.wikipedia.org/wiki/Franjo_Josip_car_Austrije, 9.8., 9:50
- Slika 2. *Lajos Kossuth*, <http://hungaria.org/vadasz/kossuth/>, 9.8., 9:50
- Slika 3. *Ferenc Deák*, http://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_De%C3%A1k, 9.8., 9:52
- Slika 4. *Karta Austro-Ugarske (1867.-1918.)*, http://forum.moslavina-info.hr/index.php?option=com_fireboard&func=view&catid=67&id=24380&Itemid=27, 9.8., 10:20
- Slika 5. *Dualistički sustav Austro-Ugarske Monarhije (1867.-1918.)*, Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor, Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda:1860.-1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
- Slika 6. *Gyula Andrásy*, http://en.wikipedia.org/wiki/Gyula_Andr%C3%A1ssy, 9.8., 9:52
- Slika 7. *Anton von Werner*, „Berlinski kongres“ (*Andrásy u plavoj uniformi u sredini*), http://en.wikipedia.org/wiki/Gyula_Andr%C3%A1ssy, 9.8., 9:52
- Slika 8. *Kálmán Tisza*, http://en.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1lm%C3%A1n_Tisza, 8.8., 19:23

- Slika 9. *Gyula Szapáry*, http://en.wikipedia.org/wiki/Gyula_Szap%C3%A1ry, 8.8., 19:25
- Slika 10. *Sándor Wekerle*, http://en.wikipedia.org/wiki/S%C3%A1ndor_Wekerle, 8.8., 19:30
- Slika 11. *Dezső Bánffy*, http://en.wikipedia.org/wiki/Dezs%C5%91_B%C3%A1nffy, 8.8., 19:35
- Slika 12. *Kálmán Széll*,
http://en.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1lm%C3%A1n_Sz%C3%A9ll, 8.8., 19:40
- Slika 13. *Franjo Josip i István Tisza 1905. godine*,
http://en.wikipedia.org/wiki/Istv%C3%A1n_Tisza, 9.8., 9.50
- Slika 14. *Géza Fejérváry*,
http://en.wikipedia.org/wiki/G%C3%A9za_Fej%C3%A9rv%C3%A1ry, 8.8., 19:32
- Slika 15. *Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand*,
http://hr.wikipedia.org/wiki/Sarajevski_atentat, 9.8., 10:04
- Slika 16. *Raspad Austro-Ugarske nakon Prvog svjetskog rata*,
<http://hr.wikipedia.org/wiki/Austro-Ugarska>, 8.8., 19:03